

Research Science and
Innovation House

SYNAPSES:

Insights Across the Disciplines

- Exact Sciences
- Natural sciences
- Medical sciences
- Technical sciences
- Economics
- Philological sciences
- Pedagogical sciences
- Social and humanitarian sciences
- Psychological sciences
- Arts and cultural sciences
- Physical education and sports

editor@universalpublishings.com

universalpublishings.com

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES

ilmiy-uslubiy jurnali: 31.07.2026-yil.

Ushbu to'plamda « **SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES**» ilmiy-uslubiy jurnali 2026-yil 3-soni 7-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Eshqarayev Sadridin Chorievich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrası mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti magistranti

TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi” kafedrası dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz davlat universiteti fizik kimyo kafedrası dotsenti, falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdukarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

Niyozova Marjona Jo‘rayevna

E-mail: niyozovamarjona2@gmail.com

Termiz davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligi iqtisodiy-geografik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Hududning tabiiy-geografik sharoiti, yer fondining tarkibi, sug‘oriladigan va lalmi yerlarning hududiy taqsimlanishi, qishloq xo‘jaligi yerlaridan foydalanish darajasi hamda ularga ta’sir etuvchi omillar kompleks ravishda baholangan. Tadqiqot davomida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, yer resurslarini boshqarishda zamonaviy geografik axborot tizimlari, masofadan zondlash texnologiyalari va raqamli monitoring usullaridan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Tadqiqot natijalari hududiy rejalashtirishni takomillashtirish, yer unumdorligini saqlash va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta’minlashda amaliy ahamiyatga ega.

KALIT SO‘ZLAR: yer resurslari, geografik baholash, yer fondi, sug‘oriladigan yerlar, qishloq xo‘jaligi, Surxondaryo viloyati, hududiy rivojlanish, yer unumdorligi, melioratsiya, GIS.

Аннотация: В статье проведена экономико-географическая оценка эффективности использования земельных ресурсов Сурхандарьинской области. Проанализированы природно-географические условия региона, структура земельного фонда, территориальное распределение орошаемых и богарных земель, а также уровень их сельскохозяйственного использования. Выявлены основные проблемы рационального использования земельных ресурсов и предложены практические рекомендации по повышению эффективности землепользования. Особое внимание уделено применению геоинформационных систем и технологий дистанционного зондирования в мониторинге земельных ресурсов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: земельные ресурсы, географическая оценка, земельный фонд, орошаемые земли, сельское хозяйство, Сурхандарьинская область, территориальное развитие, плодородие почв, мелиорация, ГИС.

Abstract: This article presents a geographical assessment of land resource use efficiency in the Surkhandarya region. The study examines the natural and geographical conditions, land fund structure, distribution of irrigated and rainfed lands, and the efficiency of agricultural land use. The main challenges affecting sustainable land management are identified, and practical recommendations are proposed to improve land-use efficiency. The research also highlights the importance of Geographic Information Systems (GIS) and remote sensing technologies in land monitoring and regional planning.

KEYWORDS: land resources, geographical assessment, land fund, irrigated land, agriculture, Surkhandarya region, regional development, soil fertility, land reclamation, GIS.

KIRISH

Yer resurslari har qanday mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti, oziq-ovqat xavfsizligi va ekologik barqarorligini ta'minlovchi eng muhim tabiiy boyliklardan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi sifatida yer resurslaridan oqilona foydalanish nafaqat hosildorlikni oshirish, balki tabiiy muhitni muhofaza qilish, aholi farovonligini yuksaltirish va hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yer resurslarining cheklanganligi, ularga bo'lgan talabning ortib borishi hamda iqlim o'zgarishining salbiy ta'siri yerlardan foydalanish samaradorligini ilmiy asosda baholash zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini geografik baholash hududlarning tabiiy salohiyatini aniqlash, mavjud muammolarni hududlar kesimida tahlil qilish hamda yer fondidan foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Geografik yondashuv orqali yerlardan foydalanish tizimining hududiy xususiyatlari, tabiiy resurslarning joylashuvi, aholi zichligi, qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanish darajasi va infratuzilmaning ta'siri kompleks ravishda o'rganiladi. Bunday tahlillar yer resurslarini boshqarish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini iqtisodiy-geografik nuqtai nazardan baholash, hududiy tafovutlarning asosiy omillarini aniqlash hamda yer fondidan oqilona foydalanishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari hududiy rejalashtirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini takomillashtirish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini geografik baholash uchun kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini iqtisodiy geografiya, tabiiy resurslardan foydalanish va hududiy rivojlanish konsepsiyalari tashkil etdi. Tahlillar davomida yer resurslarining hududiy tarkibi, ulardan foydalanish yo'nalishlari, tabiiy sharoitlar hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida geografik taqqoslash usuli yordamida viloyat tumanlari kesimida yer resurslaridan foydalanish darajasi baholandi. Statistika tahlil usuli orqali yer fondining tarkibi, sug'oriladigan maydonlarning ulushi, ekin maydonlarining hududiy taqsimlanishi va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichlari umumlashtirildi. Shuningdek, tizimli tahlil usuli yordamida tabiiy, iqtisodiy va ekologik omillarning yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'siri baholandi.

Ilmiy tahlillar natijasida yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy omillar va mavjud muammolar tizimli ravishda baholandi.

MUAMMO VA UNING YECHIMLARI

Surxondaryo viloyati tabiiy resurslarga boy hududlardan biri bo'lishiga qaramay, yer fondidan foydalanish samaradorligi barcha tumanlarda bir xil darajada emas. Ayrim hududlarda sug'oriladigan yerlarning unumdorligi yuqori bo'lsa, boshqa hududlarda tuproq degradatsiyasi, suv tanqisligi va meliorativ holatning yomonlashuvi kuzatilmoqda. Bu holat qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish hajmi va iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Hududdagi asosiy muammolardan biri sug'orish suvlaridan foydalanish samaradorligining pastligidir. Ayrim irrigatsiya tarmoqlarining eskirganligi sababli suvning sezilarli qismi dalaga yetib bormasdan yo'qotiladi. Natijada ekinlarning vegetatsiya davrida suv tanqisligi yuzaga kelib, hosildorlik pasayadi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, mavjud kanallarni rekonstruksiya qilish va sug'orish tizimlarini raqamli boshqaruv asosida takomillashtirish zarur.

Yana bir muhim muammo yerlarning meliorativ holati bilan bog'liq. Ayrim sug'oriladigan maydonlarda sizot suvlari sathining ko'tarilishi va sho'rlanish jarayonlari kuzatilmoqda. Buning natijasida ekinlarning hosildorligi pasayib, yerlardan foydalanish samaradorligi kamaymoqda. Drenaj tizimlarini ta'mirlash va meliorativ tadbirlarni muntazam amalga oshirish ushbu muammoni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yer resurslarini boshqarishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi hali ham barcha hududlarda yetarli emas. Yer monitoringini GIS platformalari asosida tashkil etish, sun'iy yo'ldosh tasvirlari orqali ekin maydonlarini kuzatish va elektron yer kadastrini yanada takomillashtirish boshqaruv samaradorligini sezilarli oshiradi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan foydalanish samaradorligi tumanlar kesimida tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer fondining tarkibi va undan foydalanish darajasi hududlarning tabiiy-geografik sharoiti, suv resurslari bilan ta'minlanganligi, tuproq xususiyatlari hamda qishloq xo'jaligi ixtisoslashuviga bog'liq ravishda shakllangan.

Viloyatning Denov, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on va Termiz tumanlarida sug'oriladigan yerlarning ulushi yuqori bo'lib, bu hududlarda intensiv dehqonchilik rivojlangan. Ayniqsa, bog'dorchilik, sabzavotchilik va polizchilik tarmoqlari yer resurslaridan samarali foydalanish imkonini bermoqda. Ushbu hududlarda hosildorlik ko'rsatkichlari viloyat o'rtacha darajasidan yuqori bo'lib, eksportbop mahsulotlar yetishtirish salmog'i ham ortib bormoqda.

Boysun, Sariosiyo va Uzun tumanlarida esa tog'li relyef ustunligi sababli sug'oriladigan yerlar nisbatan kam. Bu hududlarda yer resurslaridan foydalanish asosan chorvachilik va lalmi dehqonchilik yo'nalishlariga ixtisoslashgan. Yaylovlardan foydalanishning to'g'ri tashkil etilishi ushbu hududlarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Hududiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun faqat yer maydonini kengaytirish emas, balki mavjud yerlarning unumdorligini saqlash va ulardan intensiv foydalanish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, tomchilatib sug'orish, lazer tekislash, organik o'g'itlardan foydalanish va almashlab ekish tizimini takomillashtirish hosildorlikni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

1-jadval. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

Omil	Ta'sir darajasi	Yer resurslariga ta'siri
Sug'orish tizimi	Yuqori	Hosildorlik ortadi
Tuproq unumdorligi	Yuqori	Ekin mahsuldorligi oshadi
Iqlim sharoiti	Yuqori	Ekin turlarini tanlashga ta'sir qiladi

Zamonaviy texnologiyalar	O'rta	Resurslardan samarali foydalaniladi
Meliorativ holat	Yuqori	Sho'rlanish kamayadi
Transport infratuzilmasi	O'rta	Mahsulot yetkazib berish yaxshilanadi
Mehnat resurslari	O'rta	Ishlab chiqarish samaradorligi ortadi

Jadval natijalariga ko'ra, yer resurslaridan foydalanish samaradorligiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillar sug'orish tizimi, tuproq unumdorligi va meliorativ holat hisoblanadi. Ayniqsa, suv resurslaridan oqilona foydalanish hosildorlikni oshirish bilan birga ishlab chiqarish xarajatlarini ham kamaytiradi.

Hududlarda olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, yer resurslaridan foydalanish samaradorligi qishloq xo'jaligi mahsulotlari tannarxiga ham bevosita ta'sir qiladi. Unumdor yerlardan oqilona foydalanish mahsulot birligi uchun sarflanadigan xarajatlarni kamaytiradi va fermer xo'jaliklarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi.

3-jadval. Yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar

Yo'nalish	Tavsiya etiladigan chora-tadbir	Kutilayotgan natija
Sug'orish	Tomchilatib sug'orish tizimini kengaytirish	Suv tejiladi, hosildorlik ortadi
Tuproq muhofazasi	Organik o'g'itlardan foydalanish	Tuproq unumdorligi tiklanadi
Melioratsiya	Drenaj tarmoqlarini rekonstruksiya qilish	Sho'rlanish kamayadi
Raqamlashtirish	GIS va elektron kadastrni rivojlantirish	Yer monitoringi yaxshilanadi
Qayta ishlash	Agrosanoat korxonalarini rivojlantirish	Qo'shimcha qiymat yaratiladi
Kadrlar tayyorlash	Fermerlar malakasini oshirish	Zamonaviy texnologiyalar joriy etiladi

Jadvalda keltirilgan chora-tadbirlar yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta'minlash hamda ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyati yer resurslari tarkibi va ulardan foydalanish darajasi hududlarning tabiiy-geografik xususiyatlariga bog‘liq holda shakllanganligini ko‘rsatdi. Sug‘oriladigan voha hududlarida intensiv dehqonchilik ustunlik qilsa, tog‘ va tog‘oldi hududlarida yaylov chorvachiligi hamda lalmi dehqonchilik asosiy yo‘nalish hisoblanadi. Mazkur hududiy tafovutlar yer resurslarini boshqarishda differensial yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Kelgusida Surxondaryo viloyatida yer resurslaridan oqilona foydalanish bo‘yicha kompleks dasturlarni amalga oshirish, meliorativ tadbirlarni kuchaytirish, suvni tejovchi texnologiyalarni ommalashtirish va yerlarning ekologik holatini muntazam monitoring qilish hududning qishloq xo‘jaligi salohiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi.** – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi.** – Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Yer kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
4. O‘zbekiston Respublikasi Suv kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi **Statistika agentligi.** *Qishloq xo‘jaligi statistik to‘plami.* – Toshkent, 2024.
6. **Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi.** *Surxondaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi.* – Termiz, 2024.
7. Soliyev A. **Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya asoslari.** – Toshkent: Universitet, 2021.
8. Soliyev A. **Mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy rivojlanish.** – Toshkent: Fan, 2020.
9. Abirqulov Q. **Qishloq xo‘jaligi geografiyasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
10. Qayumov A. **O‘zbekiston iqtisodiy geografiyasi.** – Toshkent: Universitet, 2020.

O‘ZBEKISTONDA TRANSPORT XIZMATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY IQTISODIY KO‘RSATKICHLARI VA TENDENSIYALARI TAHLILI

Niyozova Marjona Jo‘rayevna

E-mail: niyozovamarjona2@gmail.com

Termiz davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda transport xizmatlarini tashkil etishning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari va ularning so‘nggi yillardagi rivojlanish tendensiyalari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda transport sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, yuk va yo‘lovchi aylanmasi, xizmatlar hajmi, investitsiyalar dinamikasi, infratuzilma rivojlanishi hamda samaradorlik ko‘rsatkichlari iqtisodiy tahlil va taqqoslama usullar asosida baholangan. Shuningdek, tarmoq faoliyatiga ta‘sir etuvchi ichki va tashqi omillar, raqobat muhiti va logistika tizimining holati tizimli yondashuv asosida o‘rganilgan. Tahlil natijalari transport xizmatlari bozorida barqaror o‘rinish tendensiyasi mavjudligini, biroq infratuzilmani modernizatsiya qilish va raqamlashtirish zarurati saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Maqolada sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, logistika zanjirlarini takomillashtirish hamda investitsion faollikni kuchaytirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: transport, logistika, samaradorlik, xizmat ko‘rsatish, rivojlantirish, avtotransport.

Kirish: Jahonda yalpi xizmat ko‘rsatish jarayonlarini modellashtirish, tizimning faoliyat ko‘rsatish samaradorligini oshirish, xizmat ko‘rsatish ishlari hajmini optimallashtirish, tizimga kirib keluvchi oqim jadalligini xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari bilan o‘zaro muvofiqlashtirish kabi yo‘nalishlarida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu yo‘nalishda, jumladan, diskret va uzluksiz holatlarda yalpi xizmat ko‘rsatish tizimiga kirib kelayotgan avtomobil transporti vositalarining ishini tezkor va samarali rejalashtirish jarayonlarini modellashtirishga alohida e‘tibor berilmoqda. Shu bilan birga, avtotransport va yuklash vositalari faoliyatini o‘zaro muvofiqlashtirish tashish jarayonidagi samarasiz yo‘qotishlar va xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan usullar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Respublikamizda avtomobil transporti vositalariga xizmat ko‘rsatish jarayonini modellashtirish va boshqarish, yalpi xizmat ko‘rsatish nazariyasi uslublari va yondashuvlari asosida sochiluvchan qurilish yuklarini tashish texnologiyasini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish va ularni amalga qo‘llash bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Asosiy qism: Mazkur tadqiqotda o'rganilayotgan iqtisodiy jarayonlarni chuqur va kompleks baholash maqsadida iqtisodiy tahlil hamda tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Iqtisodiy tahlil usuli orqali obyekt faoliyatining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari, resurslardan foydalanish samaradorligi, xarajatlar tarkibi va natijaviylik darajasi miqdoriy jihatdan o'rganildi. Bunda dinamik, taqqoslama, tarkibiy hamda koeffitsiyentli tahlil usullari qo'llanilib, ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyalari, o'zaro nisbatlari va samaradorlik darajasi aniqlandi. Shuningdek, omilli tahlil yordamida natijaviy ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillar ajratib ko'rsatildi va ularning ta'sir darajasi baholandi. Tizimli tahlil esa tadqiqot obyektini yaxlit bir tizim sifatida ko'rib chiqish, uning tarkibiy elementlari, ichki va tashqi aloqalari hamda funksional bog'liqliklarini aniqlash imkonini berdi.

Ushbu yondashuv asosida iqtisodiy jarayonlar "kirish – jarayon – chiqish" modeli orqali tahlil qilinib, resurslar, boshqaruv mexanizmlari va natijalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari ochib berildi. Tizimli yondashuv elementlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kompleks baholash, muammolarni aniqlash va samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur ikki metodning uyg'un qo'llanilishi tadqiqotning nazariy va amaliy asoslanganligini ta'minlab, iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ularning barqaror rivojlanish omillarini aniqlash hamda strategik tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi. Shu tariqa, iqtisodiy va tizimli tahlil usullari tadqiqot metodologiyasining muhim ilmiy-instrumental bazasi sifatida xizmat qildi.

1-jadval.

Transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish va yo'lovchi aylanmasi

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Tashilgan yo'lovchilar, mln kishi	3595,9	3962,4	4072,0	5380,0	5295,9	6029,7	6245,3	6452,0	6780,5	7125,0
temir yo'li	14,6	15,1	14,5	20,1	6,2	7,9	9,0	9,7	10,1	10,5
avtomobil	3284,7	3796,4	3962,6	5293,2	5248,5	5914,2	6092,1	6270,2	6555,0	6850,5
trolleybus	77,1	16,8	1,6	0,8	0,3	0,5	0,5	0,7	0,8	0,9
tramvay	92,4	43,3	25,8	11,4	1,2	2,3	2,9	3,4	3,8	4,2
metropoliten	125,7	89,9	65,6	52,3	38,8	101,8	136,7	162,7	205,0	252,4

<i>havo yo'li</i>	1,5	0,9	1,9	2,2	0,9	3,0	4,1	5,3	5,8	6,5
Yo'lovchi aylanmasi, mlrd yo'lovchi-km	30,9	46,2	83,8	120,1	118,3	137,0	146,5	152,7	161,4	172,3
<i>temir yo'li</i>	2,2	2,1	2,9	3,8	1,8	3,1	3,6	3,9	4,1	4,3
<i>avtomobil</i>	23,3	38,6	74,5	109,1	113,2	127,9	131,0	133,8	139,5	145,2
<i>trolleybus</i>	0,3	0,1	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02
<i>tramvay</i>	0,3	0,2	0,1	0,04	0,004	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
<i>metropoliten</i>	0,9	0,6	0,5	0,4	0,3	0,7	1,0	1,2	1,5	1,8
<i>havo yo'li</i>	3,9	4,6	5,8	6,8	3,0	5,3	10,9	13,8	16,2	21,0

Avtomobil transporti barqarorligi: 2015-yildagi 5 293,2 mln kishidan 2023-yilda 6 270,2 mln kishiga yetgan avtomobil transporti jami yo'lovchi oqimini harakatlantiruvchi asosiy kuch bo'lgani sababli, 2024–2025-yillarda ham o'rtacha **4.6% yillik o'sish sur'ati** saqlab qolindi.

Temir yo'li tiklanishi: Pandemiyadan keyingi tiklanish (9,7 mln kishi) dinamikasi yangi tezyurar poyezdlar qatnovi hisobiga 2024-yilda **10,2 mln**, 2025-yilda esa **10,8 mln kishi** darajasida mo'tadillashdi.

Metropoliten va Havo yo'li: Shahar urbanizatsiyasi va xususiy aviakompaniyalar rivojlanishi tufayli bu ikki tarmoqda o'sish sur'atlari boshqa transport turlariga qaraganda yuqoriroq sur'atda davom etmoqda.

2-jadval.

Avtomobil transportida tashilgan yo'lovchilar soni (mln. yo'lovchi)

Hududlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2025 (Prognoz)
O'zbekiston Respublikasi	3 284,7	3 796,4	3 962,6	5 293,2	5 248,5	5 914,2	6 092,1	6 270,2	7 016,3
Qoraqalpog'iston Resp.	110,0	97,0	79,7	111,7	131,4	137,5	144,6	146,8	158,7
<i>viloyatlar:</i>									
Andijon	172,3	169,3	412,2	624,4	648,5	715,9	731,7	737,8	807,8
Buxoro	137,6	149,3	173,1	260,5	267,7	278,4	290,4	292,3	312,2

Jizzax	78,3	111,2	58,3	77,3	88,8	95,9	92,2	93,7	96,5
Qashqadaryo	188,7	205,7	159,2	257,2	266,4	308,0	316,0	333,5	379,2
Navoiy	94,9	100,2	89,9	132,1	158,3	171,0	174,2	178,4	192,7
Namangan	178,6	159,7	307,7	391,8	414,2	447,1	449,9	457,5	488,6
Samarqand	229,1	233,5	311,9	457,6	415,8	423,4	432,8	436,9	452,7
Surxondaryo	162,3	220,1	163,2	237,7	225,0	265,1	281,3	290,0	339,3
Sirdaryo	82,7	96,2	55,0	66,3	73,5	85,0	85,1	87,7	97,8
Toshkent viloyati	561,4	649,2	549,8	647,8	600,5	703,9	731,0	739,2	848,8
Fargʻona	366,9	427,1	393,0	587,3	582,8	674,2	689,2	697,6	786,7
Xorazm	122,5	211,6	257,8	346,3	368,4	437,6	448,4	459,9	528,4
Toshkent shahri	799,4	966,4	952,1	1 095,1	1 007,2	1 171,2	1 225,3	1 318,9	1 526,9

Avtomobil transportida yoʻlovchi tashish koʻrsatkichlarining hududiy tahlili

Respublikamizda avtomobil transportida tashilgan yoʻlovchilar soni 2015-yilda 5 293,2 mln yoʻlovchini tashkil etgan boʻlsa, 2023-yilga kelib 6 270,2 mln yoʻlovchiga yetgan. Matematik va statistik hisob-kitoblar hamda barqaror oʻsish dinamikasiga koʻra, 2025-yil yakuni bilan bu koʻrsatkich 7 016,3 mln yoʻlovchini tashkil etishi prognoz qilinmoqda.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori koʻrsatkich anʼanaviy ravishda Toshkent shahrida qayd etilib, 2015-yilda 1 095,1 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlsa, 2023-yilda bu raqam 1 318,9 mln kishiga yetgan va 2025-yilda 1 526,9 mln yoʻlovchigacha ortishi kutilmoqda. Viloyatlar ichida eng yuqori dinamika Andijon va Toshkent viloyatlarida kuzatilmoqda. Xususan, Andijon viloyatida 2015-yilda 624,4 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlsa, 2023-yilga kelib 737,8 mln yoʻlovchiga yetgan (2025-yil prognozi – 807,8 mln). Toshkent viloyatida esa bu koʻrsatkich 2015-yildagi 647,8 mln yoʻlovchidan 2023-yilda 739,2 mln yoʻlovchiga koʻpaygan (2025-yil prognozi – 848,8 mln).

Fargʻona viloyatida yoʻlovchi tashish hajmi 2015-yildagi 587,3 mln kishidan 2023-yilda 697,6 mln kishiga oshgan boʻlsa, 2025-yilda 786,7 mln yoʻlovchiga yetishi hisoblangan. Namangan viloyatida 2015-yilda 391,8 mln va 2023-yilda 457,5 mln yoʻlovchi tashilgan (2025-yil prognozi – 488,6 mln). Xorazm viloyatida yoʻlovchi oqimi sezilarli oʻsib, 2015-yildagi 346,3 mln kishilik koʻrsatkich 2023-yilda 459,9 mln kishini tashkil etgan (2025-yil prognozi – 528,4 mln).

Qashqadaryo viloyatida 2015-yilda 257,2 mln va 2023-yilda 333,5 mln yoʻlovchi tashilgan boʻlib, 2025-yilda koʻrsatkich 379,2 mln kishiga yetishi kutilmoqda. Buxoro viloyatida 2015-yildagi 260,5 mln yoʻlovchidan 2023-yilda 292,3

mln yo'lovchiga o'sish qayd etilgan (2025-yil prognozi – 312,2 mln). Samarqand viloyatida 2015-yilda 457,6 mln kishi tashilgan bo'lsa, keyingi yillarda biroz barqarorlashuv kuzatilib, 2023-yilda 436,9 mln kishini tashkil etgan (2025-yil prognozi – 452,7 mln).

Surxondaryo

viloyatida yo'lovchilar soni 2015-yildagi 237,7 mln kishidan 2023-yilda 290,0 mln kishiga yetgan (2025-yil prognozi – 339,3 mln). Navoiy viloyatida 2015-yilda 132,1 mln yo'lovchi tashilgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 178,4 mln yo'lovchini tashkil qilgan (2025-yil prognozi – 192,7 mln).

Qoraqalpog'iston

Respublikasida avtomobil transportida tashilgan yo'lovchilar soni 2015-yildagi 111,7 mln kishidan 2023-yilda 146,8 mln kishiga ko'paygan (2025-yil prognozi – 158,7 mln). Nisbatan kichik hajmdagi yo'lovchi oqimi Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida kuzatilgan. Jizzax viloyatida 2015-yilda 77,3 mln yo'lovchi tashilgan bo'lsa, 2023-yilda 93,7 mln kishiga (2025-yil prognozi – 96,5 mln), Sirdaryo viloyatida esa 2015-yildagi 66,3 mln yo'lovchidan 2023-yilda 87,7 mln yo'lovchiga yetganini ko'rishimiz mumkin (2025-yil prognozi – 97,8 mln).

XULOSA

Tadqiqot doirasida jahon va mamlakatimiz miqyosidagi yalpi xizmat ko'rsatish jarayonlarini modellashirish hamda transport turlari bo'yicha yo'lovchi tashish dinamikasi iqtisodiy va tizimli tahlil metodlari yordamida kompleks o'rganildi. Olingan statistik natijalar va prognoz ko'rsatkichlari asosida quyidagi ilmiy va amaliy xulosalar shakllantirildi:

1. **Avtomobil transportining drayverlik roli:** Avtomobil transporti respublika miqyosida jami yo'lovchi oqimini harakatlantiruvchi yetakchi kuch bo'lib qolmoqda. Ushbu tarmoqda tashilgan yo'lovchilar soni 2015-yildagi 5 293,2 mln kishidan 2023-yilda 6 270,2 mln kishiga yetgan bo'lib, o'rtacha 4,6 foizlik yillik o'sish sur'atining saqlanishi hisobiga 2025-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 7 016,3 mln yo'lovchini tashkil etishi prognoz qilinmoqda. Yo'lovchi aylanmasining ham 2015-yildagi 109,1 mlrd yo'lovchi-km dan 2025-yilda 145,2 mlrd yo'lovchi-km gacha barqaror o'sishi yo'lovchi tashish masofasining muttasil ortayotganidan dalolat beradi.
2. **Hududiy nomutanosiblik va urbanizatsiya ta'siri:** Hududlar kesimidagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, eng yuqori ko'rsatkich va jadal o'sish sur'atlari Toshkent shahri (2025-yilda 1 526,9 mln kishi), Toshkent viloyati (848,8 mln kishi) va Andijon viloyatida (807,8 mln kishi) kuzatilmoqda. Bu holat bevosita urbanizatsiya jarayonlari, demografik o'sish va iqtisodiy faollikning yuqoriligi bilan bog'liq. Aksincha, Sirdaryo (97,8 mln kishi) va Jizzax (96,5 mln kishi) viloyatlarida yo'lovchi tashish hajmining

pastligi ushbu hududlarda transport infratuzilmasini raqamli modellash tirish va logistika tizimini optimallashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

3. **Multimodal transport tizimining rivojlanishi:** Keyingi yillarda metropoliten (2025-yilda 252,4 mln kishi) va havo yo'llari (2025-yilda 6,5 mln kishi) transportida kuzatilayotgan yuqori o'sish sur'atlari yo'lovchilarning muqobil transport turlariga bo'lgan talabi ortayotganini ko'rsatadi. Pandemiya dan keyin temir yo'l transportining bosqichma-bosqich tiklanishi (2025-yilda 10,5 mln kishi) yangi tezyurar poyezdlar qatnovining yo'lga qo'yilishi samarasi hisoblanadi.
4. **Modellashtirish va tizimli boshqaruv zaruriyati:** Avtotransport xizmatlari umumiy hajmida taksi xizmatlarining ulushi yuqoriligi (53,5 %) shahar transport oqimini tartibga solishda yalpi xizmat ko'rsatish nazariyasini amaliyotga joriy etishni talab qiladi. "Kirish – jarayon – chiqish" modeli asosida transport vositalarining ishini tezkor rejalashtirish samarasiz yo'qotishlar va logistik xarajatlarni kamaytirishning asosiy omilidir.

Umuman olganda, Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan strategik dasturlar va iqtisodiy islohotlar natijasida transport xizmatlari ko'rsatish sohasi sifat va miqdor jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. 2024–2025-yillarga mo'ljallangan prognoz parametrlarining muvaffaqiyatli bajarilishi kelgusida multimodal transport infratuzilmasini yanada integratsiyalashgan holda rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Seco A.J.M., Goncalves J.H.G. The quality of public transport: relative importance of different performance indicators and their potential to explain modal choice. Urban transport XIII: Urban Transport and the Environment in the 21 st Century. 2017. 313 p;
- 2.Ibraeva A., Sousa J.F. Marketing of public transport information provision. Elsevier.2014. 122 p.; Branislav R., Radenko M., Vladana R., Milena I., Dragan L. Marketing research on passenger satisfaction with public transport service in the city of Belgrade. Traffic&transportation. 2015. 47 p Якутин Ю.В., Курбатов О.Н. Особенности маркетинговых услуг в сфере транспортной логистики. Transport Business in Russia. 2010. 15 p.;
- 3 Коновалова Т.В., Надирян С.Л., Миронова М.П., Миронова Ю.П. Особенности маркетинговых исследований на рынке пассажирских перевозок по заказам в регионе. Отраслевые научные и прикладные исследования: Строительство, Транспорт. 2015. 89 с.; Морозова И.А. Маркетинговое обеспечение развития

инфраструктуры рынка транспортных услуг. автореферат дисс. док.экон.наук, 08.00.05. –Волгоград. 2008. - 50с.;

5.Мельник Т.С. Направления и виды маркетинговых исследований в сфере пассажирских перевозок с учетом транспортного сообщения. Вестник Белорусского государственного университета транспорта: Наука и транспорт. - 2017. №1, 102 с.

Ilmiy rahbar: Tillayeva Zarina

+998 93 222 18 92

Talaba: Bazarov Adham

bazarovadxam78@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda akusherlik va operativ ginekologiya sohasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, diagnostika usullari hamda jarrohlik texnologiyalarining klinik samaradorligi tahlil qilindi. Akusherlik xizmatlarida ona va bola salomatligini muhofaza qilish, perinatal yordam sifatini oshirish, hamda xavfli homiladorliklarni erta aniqlash masalalari yoritildi. Operativ ginekologiyada esa minimal invaziv jarrohlik usullari, xususan laparoskopiya va histeroskopiyaning afzalliklari ko‘rib chiqildi. Shuningdek, kesarcha kesish operatsiyalarining ko‘payish sabablari va ularning klinik oqibatlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Zamonaviy tibbiy texnologiyalar va laborator diagnostika usullarining reproduktiv salomatlikni yaxshilashdagi o‘rni baholandi.

Kalit so‘zlar: akusherlik, ginekologiya, laparoskopiya, histeroskopiya, kesarcha kesish, perinatal tibbiyot, reproduktiv salomatlik, O‘zbekiston.

Аннотация

В данной статье проанализированы современные тенденции развития акушерства и оперативной гинекологии в Узбекистане, а также диагностические и хирургические методы. Рассматриваются вопросы охраны здоровья матери и ребёнка, раннего выявления осложнённой беременности и улучшения качества перинатальной помощи. Особое внимание уделено малоинвазивным хирургическим методам, таким как лапароскопия и гистероскопия. Также проведён анализ причин роста частоты кесарева сечения и его клинических последствий. Оценена роль современных медицинских технологий в улучшении репродуктивного здоровья.

Ключевые слова: акушерство, гинекология, лапароскопия, кесарево сечение, перинатальная медицина, Узбекистан.

Abstract

This article analyzes the modern development trends of obstetrics and operative gynecology in Uzbekistan, including diagnostic and surgical approaches. It highlights maternal and child health care, early detection of high-risk pregnancies, and improvement of perinatal care quality. Special attention is given to minimally invasive surgical techniques such as laparoscopy and hysteroscopy. The study also examines the increasing rate of cesarean section and its clinical implications. The role of modern medical technologies in improving reproductive health is evaluated.

Keywords: obstetrics, gynecology, laparoscopy, cesarean section, perinatal care, Uzbekistan.

Kirish

Akusherlik va ginekologiya tibbiyotning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ayollar reproduktiv salomatligini saqlash, homiladorlikni kuzatish, tug‘ruq jarayonini boshqarish hamda ginekologik kasalliklarni davolash bilan shug‘ullanadi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda sog‘liqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida akusherlik va ginekologiya xizmatlari sezilarli darajada modernizatsiya qilindi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma‘lumotlariga ko‘ra, ona o‘limini kamaytirish va perinatal yordam sifatini oshirish global tibbiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. O‘zbekistonda ham ushbu yo‘nalishda zamonaviy perinatal markazlar tashkil etilib, yuqori xavfli homiladorliklarni erta aniqlash tizimi yo‘lga qo‘yilgan.

So‘nggi yillarda operativ ginekologiyada minimal invaziv usullar keng joriy qilinmoqda. Laparoskopik va endoskopik jarrohlik usullari bemorlarning tiklanish vaqtini qisqartirib, asoratlari xavfini kamaytirmoqda. Shu bilan birga, kesarcha kesish operatsiyalarining ortib borishi ham tibbiy ham ijtimoiy muammo sifatida o‘rganilmoqda.

Materiallar va metodologiya

Ushbu ilmiy ish O'zbekistonda akusherlik va operativ ginekologiya sohasidagi zamonaviy ilmiy manbalar, klinik tavsiyalar va statistik ma'lumotlar tahlili asosida tayyorlandi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- **Adabiyotlar tahlili** — WHO, FIGO, ACOG va milliy klinik protokollar o'rganildi.
- **Qiyosiy tahlil** — ochiq operatsiyalar va minimal invaziv usullar solishtirildi.
- **Statistik tahlil** — kesarcha kesish va ginekologik operatsiyalar dinamikasi baholandi.
- **Klinik yondashuv** — perinatal markazlar faoliyati va diagnostika tizimlari tahlil qilindi.
- **Laborator diagnostika tahlili** — ultratovush, laborator gormonal testlar va endoskopik usullar o'rganildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda akusherlik va ginekologiya sohasida sezilarli modernizatsiya jarayoni ketayotganini ko'rsatdi.

Kesarcha kesish operatsiyalari soni ortib borayotgan bo'lsa-da, bu ko'rsatkichning bir qismi xavfli homiladorliklarni erta aniqlash natijasi hisoblanadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda klinik asoslanmagan operatsiyalar ham kuzatiladi.

Minimal invaziv jarrohlik usullari (laparoskopiya va histeroskopiya) bemorlar reabilitatsiya davrini 2–3 barobarga qisqartirgani aniqlandi.

1-jadval**Akusherlik va operativ ginekologiyada usullarni taqqoslash**

Usul	Afzalliklari	Kamchiliklari	Tiklanish vaqti
An'anaviy operatsiya	ochiq Texnik qulaylik	Katta jarohat	3–6 hafta

Usul	Afzalliklari	Kamchiliklari	Tiklanish vaqti
Laparoskopiya	Kam invaziv, kam og'riq	Texnik murakkab	1–2 hafta
Histeroskopiya	Diagnostic yuqori	aniqlik Cheklangan qo'llanish	3–7 kun

2-jadval

Kesarcha kesish ko'rsatkichlari

Sabab	Ulushi (%)	Izoh
Xavfli homiladorlik	35%	Preeklampsiya, diabet
Homila holati buzilishi	30%	Gipoksiya
Onaning xohishi	20%	Rejalashtirilgan operatsiya
Boshqa sabablar	15%	Anatomik muammolar

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda akusherlik va ginekologiya xizmatlari sifat jihatdan rivojlanmoqda. Biroq, kesarcha kesish operatsiyalarining ortishi tibbiy asoslangan qarorlar bilan bir qatorda, ayrim hollarda subyektiv omillar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Minimal invaziv usullar klinik amaliyotda samaradorligini isbotlagan bo'lsa-da, ularni barcha tibbiyot muassasalarida joriy qilish uchun malakali kadrlar va texnik baza yetarli bo'lishi zarur.

Xulosa

Akusherlik va operativ ginekologiya O'zbekistonda jadal rivojlanayotgan tibbiyot yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalar va diagnostika usullari ona va bola salomatligini muhofaza qilishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Minimal invaziv jarrohlik usullari klinik natijalarni yaxshilab, bemorlar tiklanishini tezlashtirmoqda. Shu bilan birga, kesarcha kesish operatsiyalarini tibbiy ko'rsatmalarga asoslangan holda optimallashtirish zarur.

Umuman olganda, ushbu sohaning rivojlanishi O'zbekistonda reproduktiv salomatlikni yaxshilash va perinatal o'limni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. *Maternal and Newborn Health Report*. Geneva, 2023.
2. FIGO Guidelines on Obstetrics and Gynecology, 2022.
3. ACOG Practice Bulletin: Cesarean Delivery, 2021.
4. Cunningham F.G. et al. *Williams Obstetrics*. 26th ed. McGraw-Hill, 2022.
5. Berek J.S. *Berek & Novak's Gynecology*. 16th ed., 2020.
6. WHO. *Reducing Maternal Mortality*, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi klinik protokollari, 2026
8. Dangal G. *Minimally Invasive Gynecologic Surgery*, 2025
9. NICE Guidelines: Antenatal Care, 2026.
10. WHO. *Global Strategy for Women's Health*, 2025

Муаллиф: Ризахўжаева Моҳирабону

E-mail: rizaxojayevamohirabonu@gmail.com

АННОТАЦИЯ Мазкур мақолада замонавий таълим тизимида кенг тарқалган ижтимоий-иқтисодий ҳодиса — репетиторлик масаласи атрофлича таҳлил қилинади. Мақолада репетиторликнинг зарурат сифатидаги объектив омиллари, шунингдек унинг тобора кенг қўламли тижорат соҳасига айланиб бораётган жиҳатлари кўриб чиқилади. Шунингдек, жаҳон тажрибаси, хусусан Шарқий Осиё мамлакатларидаги таълимга оид алоҳида ҳодиса мисолида репетиторликнинг ижтимоий оқибатлари ёритилади. Мақола якунида репетиторлик хизматини оқилона тартибга солиш ва мактаб таълими сифатини ошириш бўйича таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: репетиторлик, таълим сифати, тижоратлашув, индивидуал ёндашув, таълим тенгсизлиги, ўқув маркази, олий таълимга кириш.

КИРИШ Таълим — жамият тараққиётининг асосий омилларидан бири бўлиб, унинг сифати давлатнинг келажагини белгилайди. Сўнгги йилларда таълим тизимида кузатилаётган ўзгаришлар қаторида репетиторлик хизматининг кенг тарқалиши алоҳида эътиборга лойиқдир. Мактаб ўқувчиларидан тортиб олий таълим муассасаларига кираётган абитуриентларгача, деярли ҳар бир оила фарзандининг билим олиши учун қўшимча ёрдамга — репетиторга мурожаат қилмоқда. Бу ҳодиса бир томондан таълим сифатини ошириш эҳтиёжидан келиб чиққан бўлса, иккинчи томондан кенг миқёсдаги тижорат соҳасига айланиб бормоқда.

Репетиторлик тушунчаси ўзида икки хил моҳиятни мужассам этади. Биринчидан, у ўқувчининг билим олишдаги бўшлиқларини тўлдирувчи, индивидуал ёндашувни таъминловчи зарурий восита сифатида намоён бўлади. Иккинчидан эса, у кўпчилик учун барқарор даромад манбаига, ҳатто йирик тижорат тармоғига айланган ҳолатлар ҳам кузатилмоқда. Мазкур мақолада репетиторлик ҳодисасининг икки томонлама моҳияти — унинг зарурат сифатидаги ва бизнес сифатидаги жиҳатлари атрофлича таҳлил қилинади.

Мавзунинг долзарблиги шундаки, сўнгги ўн йилликда репетиторлик хизматига бўлган талаб бир неча баробар ошди. Бунга сабаб сифатида мактаб таълимининг сифат жиҳатидан пасайиши, синфлардаги ўқувчилар сонининг кўплиги, олий таълим муассасаларига кириш рақобатининг кучайиши ва ота-

оналарнинг фарзандлари келажагига бўлган талабчанлигининг ортишини кўрсатиш мумкин. Шу билан бирга, репетиторлик хизматининг тижоратлашуви натижасида жамиятда таълим тенгсизлиги, оилаларнинг молиявий юкининг ортиши каби салбий оқибатлар ҳам вужудга келмоқда.

Мақоланинг мақсади репетиторлик ҳодисасини ҳар томонлама ўрганиш, унинг зарурат ва бизнес сифатидаги жиҳатларини аниқлаш, ижобий ҳамда салбий томонларини очиб бериш, шунингдек жаҳон тажрибаси асосида Ўзбекистондаги вазиятни таҳлил қилишдан иборат.

РЕПЕТИТОРЛИК ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Репетиторлик — ўқувчи ёки талабага муайян фан бўйича қўшимча, якка тартибдаги таълим бериш жараёнидир. Дастлаб репетиторлик фақат билим олишда орқада қолган ўқувчиларга ёрдам бериш мақсадида пайдо бўлган бўлса, вақт ўтиши билан унинг вазифаси анча кенгайди ва турли йўналишларда ривожланди.

Тарихий жиҳатдан якка тартибдаги таълим бериш усули жуда қадимий илдизларга эга. Қадимги даврларда бадавлат оилаларнинг фарзандлари шахсий муаллимлар томонидан ўқитилган. Шарқ мамлакатларида, жумладан бизнинг минтақамизда ҳам, устоз-шогирд анъанаси асрлар давомида таълимнинг асосий шаклларида бири бўлиб келган. Бухоро, Самарқанд каби илм-фан марказларида машҳур олимлар ёнида таҳсил олиш анъанаси мавжуд бўлиб, бу ҳам ўзига хос якка тартибдаги таълимнинг илк кўринишларидан ҳисобланади.

Замонавий маънодаги репетиторлик эса асосан оммавий таълим тизими шаклланиши билан бирга вужудга келди. Мактаблар ва олий таълим муассасалари кўп сонли ўқувчиларни бир вақтнинг ўзида ўқитишга мослашгани сабабли, ҳар бир болага алоҳида эътибор бериш имконияти чекланиб қолди. Айнан шу бўшлиқни тўлдириш мақсадида репетиторлик хизмати ривожлана бошлади.

Ҳозирги кунда репетиторлик турли шаклларда амалга оширилмоқда: якка тартибдаги дарслар, кичик гуруҳларда ўтказиладиган машғулотлар, ихтисослашган ўқув марказларидаги курслар, шунингдек интернет орқали масофадан туриб ўтказиладиган дарслар. Технологиянинг ривожланиши билан репетиторлик хизматининг қўлами ва шакллари янада кенгайиб бормоқда, бу эса ушбу соҳанинг тижорат жиҳатдан жозибадорлигини оширмоқда.

РЕПЕТИТОРЛИКНИНГ ЗАРУРИЙ ОМИЛЛАРИ

Кўпчилик оилалар фарзандларини репетиторга беришни объектив зарурат деб ҳисоблайди. Бунинг бир қатор асосли сабаблари мавжуд.

Биринчи сабаб — мактаб таълимидаги камчиликлардир. Кўп сонли синфларда ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини инобатга олиш имкониятига эга бўлмайди. Бир синфда ўттиздан ортиқ ўқувчи бўлган тақдирда, ўқитувчи ҳар бир болага алоҳида вақт ажрата олмайди, натижада баъзи ўқувчилар мавзунини тўлиқ ўзлаштира олмасдан қолиб кетади. Мана шундай ҳолатларда репетитор ёрдамга келади ва ўқувчининг билимидаги бўшлиқларни тўлдиради.

Иккинчи сабаб — ўқув дастурининг мураккаблиги ва ҳажмининг кўплигидир. Замонавий ўқув дастурлари кўп миқдордаги маълумотни қисқа муддатда ўзлаштиришни талаб қилади. Айниқса аниқ фанлар — математика, физика, кимё каби предметларда изчил тушунмасдан кейинги мавзунини ўзлаштириш амри маҳол. Репетитор эса ўқувчига мавзунини ўз суръатида, тушунарли тарзда етказиб бериш имкониятига эга.

Учинчи сабаб — олий таълим муассасаларига кириш имтихонларига тайёргарлик заруратидир. Абитуриентлар учун қабул имтихонлари жиддий синов ҳисобланиб, унга мактаб дастури доирасидаги билим кўпинча етарли бўлмайди. Шунинг учун кўпчилик битирувчилар махсус тайёргарлик кўриш, тест топшириш кўникмаларини ошириш мақсадида репетиторларга мурожаат қилади. Бу ҳолат айниқса рақобат юқори бўлган йўналишларда — тиббиёт, ҳуқуқшунослик, халқаро муносабатлар каби соҳаларда яққол намоён бўлади.

Тўртинчи сабаб — хорижий тилларни ўрганиш эҳтиёжидир. Глобаллашув даврида хорижий тилларни билиш зарурати ортиб бормоқда. Мактаб дастурида ажратилган соатлар тилни амалий даражада ўзлаштириш учун етарли бўлмаслиги сабабли, кўпчилик ота-оналар фарзандларини тил курслари ёки яқка тартибдаги репетиторларга юбормоқда.

Бешинчи сабаб — ўқувчининг ўзига хос эҳтиёжларини инобатга олишдир. Ҳар бир бола ўзига хос идрок этиш суръатига, қизиқишларига ва қобилиятига эга. Оммавий таълим тизими бундай индивидуал хусусиятларни тўлиқ инобатга ола олмайди. Репетитор эса ўқувчининг шахсий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда таълим жараёнини ташкил этиш имкониятига эга, бу эса натижанинг самарадорлигини оширади.

Юқорида санаб ўтилган омиллар репетиторлик хизматининг жамият ҳаётида объектив зарурат сифатида мавжудлигини кўрсатади. Аммо мазкур

эҳтиёж вақт ўтиши билан кенг қўламли тижорат соҳасига айланиб бораётгани ҳам инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир.

РЕПЕТИТОРЛИКНИНГ БИЗНЕС СИФАТИДА РИВОЖЛАНИШИ

Сўнгги йилларда репетиторлик хизмати кенг қўламли тижорат соҳасига айланди. Бу ҳолатни бир неча жиҳатдан кузатиш мумкин.

Биринчидан, репетиторлик марказларининг сони кескин ортди. Йирик шаҳарларда ўнлаб, ҳатто юзлаб ўқув марказлари фаолият юритиб, улар ўзаро рақобатда хизмат кўрсатмоқда. Бундай марказлар замонавий рекламадан фойдаланиб, ўз хизматларини кенг оммага тақдим этмоқда. Ижтимоий тармоқлардаги эълонлар, натижа кафолати ҳақидаги ваъдалар — булар барчаси репетиторлик хизматининг бозор муносабатларига асосланган тижорат соҳасига айланганидан далолат беради.

Иккинчидан, репетиторлик хизматининг нархи сезиларли даражада ошди. Айрим машхур ёки натижа кафолатловчи деб танилган репетиторларнинг хизмат ҳақи оддий оила бюджетига нисбатан анча юқори бўлиб қолмоқда. Бу ҳолат репетиторликнинг фақат билим бериш воситаси эмас, балки даромад олиш манбаи сифатида ҳам кўрилаётганини кўрсатади.

Учинчидан, баъзи ўқитувчилар мактабдаги асосий фаолиятига нисбатан репетиторлик фаолиятига кўпроқ эътибор қаратадиган ҳолатлар ҳам учрайди. Бу эса ўз навбатида мактаб таълими сифатининг пасайишига, ўз-ўзидан эса репетиторлик хизматига бўлган талабнинг яна ҳам ортишига олиб келади. Бошқача айтганда, мактаб таълимидаги камчиликлар билан репетиторлик бозорининг ўсиши ўзаро боғлиқ, айланма жараёнга айланиб бормоқда.

Тўртинчидан, репетиторлик соҳасида рақобат кучайиши натижасида турли маркетинг усуллари, муваффақиятли битирувчилар тимсолида олиб борилаётган тарғибот ишлари кенг қўлланилмоқда. Бу ҳолат таълим хизматини оддий тижорат маҳсулотига айлантириб, унинг илмий-педагогик моҳиятини четга суриб қўйиш хавфини туғдиради.

Бешинчидан, онлайн платформалар ва масофавий таълим воситаларининг ривожланиши репетиторлик бозорининг халқаро миқёсга чиқишига сабаб бўлди. Энди ўқувчилар дунёнинг исталган нуқтасидаги репетитордан дарс олиш имкониятига эга, бу эса рақобатни янада кучайтирди ва соҳанинг тижоратлашув суръатини оширди.

Шундай қилиб, репетиторлик дастлаб таълимдаги бўшлиқни тўлдирувчи ёрдамчи восита сифатида пайдо бўлган бўлса-да, ҳозирги кунга келиб у мустақил, юқори даромадли тижорат соҳасига айланиб улгурди. Бу ҳолат

жамиятда турли хил муносабатларни, шу жумладан танқидий фикрларни ҳам келтириб чиқармоқда.

РЕПЕТИТОРЛИК БОЗОРИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛИ

Иқтисодий нуқтаи назардан репетиторлик хизматини ҳам одатдаги бозор муносабатлари асосида таҳлил қилиш мумкин. Ушбу бозорда, худди бошқа хизмат турлари каби, талаб ва таклиф қонуниятлари амал қилади.

Талаб томонидан қараганда, репетиторлик хизматига бўлган эҳтиёж бир қатор омилларга боғлиқ равишда ортиб бормоқда. Булар қаторига олий таълимга кириш рақобатининг юқорилиги, ота-оналарнинг фарзандлари таълимига сарфлайдиган маблағни ортиқча деб ҳисобламаслиги, шунингдек жамиятда муваффақиятли бўлиш учун репетитор шарт деган тасаввурнинг шаклланишини киритиш мумкин.

Таклиф томонидан эса, репетиторлик хизматини кўрсатувчилар сони йил сайин ортиб бормоқда. Бунга нафақат тажрибали ўқитувчилар, балки олий таълим муассасаларининг юқори курс талабалари ҳам жалб қилинмоқда. Натижада бозорда хизмат сифати турлича бўлган кўплаб таклифлар мавжуд бўлиб, бу истеъмолчи — яъни ота-оналар ва ўқувчилар учун тўғри танлов қилишни мураккаблаштиради.

Нарх шаклланиши масаласида ҳам қизиқ ҳолатни кузатиш мумкин. Юқори натижа кўрсатган репетиторларнинг хизмат ҳақи бозор ўртачасидан анча юқори бўлади, бу эса машҳурлик тамойилининг таълим соҳасига ҳам кириб келганидан далолат беради. Бундай ҳолат таълим хизматининг сифатини эмас, балки унинг обрўсини асосий мезон қилиб қўйиш хавфини туғдиради.

Иқтисодий таҳлил шуни кўрсатадики, репетиторлик бозорининг тартибга солинмаган ҳолда ривожланиши узоқ муддатда таълим тизимининг умумий сифатига салбий таъсир кўрсатиши мумкин, чунки бу ҳолатда молиявий имконият билим олиш имкониятини белгиловчи асосий омилга айланиб қолади.

ЗАРУРАТ ВА БИЗНЕС ЖИҲАТЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Юқорида кўриб чиқилган жиҳатларни аниқроқ тасаввур қилиш мақсадида репетиторлик ҳодисасининг зарурат ва бизнес сифатидаги хусусиятлари қуйидаги жадвалда қиёсий тарзда келтирилди.

Мезон	Зарурат сифатида	Бизнес сифатида
-------	------------------	-----------------

Асосий мақсад	Билимдаги бўшлиқни тўлдириш	Даромад олиш
Йўналганлик	Ўқувчининг шахсий эҳтиёжидан келиб чиқади	Бозор талаби ва рақобатдан келиб чиқади
Нарх шаклланиши	Оиланинг молиявий имконияти асосида	Бозор рақобати ва “обрў” асосида
Натижа мезони	Ўқувчи билимининг сифат жиҳатидан ортиши	Мижозлар сони ва тушган фойда миқдори
Ижтимоий таъсири	Таълим сифатини оширишга хизмат қилади	Таълимда тенгсизликни кучайтириш хавфини туғдиради
Давомийлиги	Билим бўшлиғи тўлгунга қадар	Доимий, узлуксиз хизмат сифатида ташкил этилади

Жадвалдан кўриниб турибдики, репетиторлик ҳодисасининг ҳар икки жиҳати ҳам ўзаро зид эмас, балки бир-бирини тўлдиради. Муаммо репетиторликнинг ўзида эмас, балки унинг қайси жиҳати устунлик қилишида намоён бўлади.

РЕПЕТИТОРЛИК ҲОДИСАСИНИНГ ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ТОМОНЛАРИ

Ҳар қандай ижтимоий ҳодиса каби репетиторлик ҳам ўзида ижобий ва салбий жиҳатларни мужассам этади.

Репетиторликнинг ижобий томонларидан бири — индивидуал ёндашувнинг таъминланишидир. Якка тартибдаги дарсларда ўқитувчи фақат бир ўқувчи билан шуғулланиши сабабли, унинг ўзлаштириш суръатига мослашган ҳолда таълим бериш имконияти мавжуд. Бу эса кўпгина ҳолларда юқори натижаларга эришишга ёрдам беради.

Иккинчи ижобий томони — ўқувчининг қизиқиш соҳасини чуқурлаштириш имкониятидир. Айрим ўқувчилар муайян фанга алоҳида қизиқиш билдиради ва уни чуқурроқ ўрганишни истайди. Мактаб дастури

бундай чуқур ўрганиш учун етарли вақт ажрата олмаслиги сабабли, репетитор ана шу қизиқишни тўлиқ рўёбга чиқаришга кўмаклашади.

Учинчи ижобий жиҳати — ўқувчининг ўзига бўлган ишончини оширишдир. Кўпинча синфдаги катта гуруҳ ичида ўз саволини бера олмайдиган ёки хижолат чекадиган ўқувчилар яқка тартибдаги дарсларда эркин ҳис қилади ва саволларини бемалол бера олади.

Аммо репетиторлик ҳодисасининг салбий томонлари ҳам анчагина. Энг муҳим муаммолардан бири — оилаларнинг молиявий юқининг ортишидир. Кўп фарзандли ёки паст даромадли оилалар учун репетиторлик хизмати учун мунтазам тўлов қилиш катта қийинчилик туғдиради. Натижада имконияти чекланган оилаларнинг фарзандлари сифатли қўшимча таълимдан четда қолиб, таълимда тенгсизлик ҳолати вужудга келади.

Иккинчи салбий жиҳати — мактаб таълимига бўлган ишончнинг пасайишидир. Агар ота-оналар барибир репетитор керак бўлади деган фикрга келса, улар мактаб таълимининг аҳамиятини камситиб, унга бўлган эътиборни сусайтириши мумкин. Бу ҳолат эса ўз навбатида мактаб таълими сифатининг янада пасайишига олиб келиши мумкин.

Учинчи салбий томони — ўқувчиларнинг ҳаддан ташқари юкланишидир. Мактабдаги дарслардан ташқари яна бир неча соат репетитор билан шуғулланиш ўқувчининг жисмоний ва руҳий ҳолатига салбий таъсир кўрсатиши, дам олиш ва бошқа фаолиятлар учун вақт қолмаслигига сабаб бўлиши мумкин.

Тўртинчи салбий жиҳати — таълим тизимидаги масъулиятнинг тарқалиб кетишидир. Мактаб ва олий таълим муассасалари ўз вазифасини тўлиқ бажармасдан, барибир репетитор ёрдам беради деган тасаввур билан иш юритса, бу расмий таълим тизимининг сифат жиҳатидан пасайишига олиб келиши мумкин.

ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДА РЕПЕТИТОРЛИК ҲОДИСАСИ

Репетиторлик ҳодисаси нафақат Ўзбекистонда, балки жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида кенг тарқалган. Хусусан, Шарқий Осиё мамлакатларида репетиторлик алоҳида таълим тизими даражасига кўтарилган. Ушбу мамлакатларда ўқувчиларнинг катта қисми мактабдан ташқари вақтини махсус ўқув марказларида ўтказади, бу эса миллий даражада катта иқтисодий соҳани шакллантирган.

Жанубий Корея тажрибаси алоҳида эътиборга лойиқ. Ушбу мамлакатда репетиторлик шу қадар кенг тарқалганки, давлат томонидан уни тартибга солиш мақсадида қатор чора-тадбирлар кўрилган, жумладан кечки соатларда ўқув

марказларининг ишлаш вақти чекланган. Бунга сабаб, репетиторликка кетган ҳаддан ташқари харажатлар оилалар бюджетига оғир юк бўлиб тушаётгани ва ёшларнинг руҳий ҳолатига салбий таъсир кўрсатаётгани эди.

Ғарб мамлакатларида эса вазиятга биров бошқачароқ ёндашилади. Айрим Европа давлатларида репетиторлик асосан билим олишда қийналаётган ўқувчиларга кўмаклашиш мақсадида қўлланилади, у қабул имтихонларига тайёргарлик воситаси сифатида унчалик кенг тарқалмаган, чунки бу мамлакатларда олий таълимга кириш тизими бошқачароқ ташкил этилган.

Ушбу жаҳон тажрибасидан хулоса чиқарадиган бўлсак, репетиторлик ҳодисаси таълим тизимининг ўзига хос хусусиятлари, жамиятнинг таълимга бўлган муносабати ва иқтисодий омилларга боғлиқ ҳолда турлича шаклларда намоён бўлади. Бироқ барча ҳолатларда ҳам унинг ҳаддан ташқари ривожланиши таълимда тенгсизлик ва оилаларнинг ортиқча молиявий юкланиши каби умумий муаммоларни келтириб чиқаради.

ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ВАЗИЯТ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Мустақиллик йилларидан буён Ўзбекистонда таълим тизими бир қатор ислохотларни бошдан кечирди. Олий таълим муассасаларига кириш тизимининг тест усулига асосланиши, қабул квоталарининг чекланганлиги репетиторлик хизматига бўлган талабни сезиларли даражада оширди.

Айниқса сўнгги йилларда мамлакатимизда хусусий ўқув марказлари сони кескин ортди. Пойтахтда ва йирик вилоят марказларида репетиторлик хизмати кенг тармоқ шаклида ташкил этилган бўлиб, улар ўзаро рақобат муҳитида фаолият юритмоқда. Бундай марказлар нафақат абитуриентларга, балки бошланғич ва ўрта синф ўқувчиларига ҳам хизмат кўрсатмоқда.

Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши натижасида масофавий репетиторлик хизмати ҳам мамлакатимизда тобора кенг тарқалмоқда. Видео алоқа воситалари орқали ўтказиладиган дарслар масофадан қатъи назар сифатли таълим олиш имкониятини яратмоқда, айниқса чекка ҳудудларда яшовчи ўқувчилар учун бу муҳим аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, давлат томонидан мактаб таълими сифатини ошириш йўналишида ҳам катта ишлар амалга оширилмоқда. Ўқитувчиларнинг малакасини ошириш, ўқув дастурларини такомиллаштириш, замонавий таълим технологияларини жорий этиш каби чоралар мактаб таълимига бўлган ишончни тиклаш, натижада репетиторликка бўлган ортиқча эҳтиёжни камайтиришга қаратилган.

Аммо ҳозирча репетиторлик хизматига бўлган талаб юқорилигича қолмоқда. Бунинг асосий сабаби — олий таълимга кириш рақобатининг ҳамон юқорилиги ва оилаларнинг фарзандлари келажагига нисбатан юксак талабчанлигидир. Шу боис репетиторлик соҳасини мутлақо йўқ қилиш эмас, балки уни оқилона тартибга солиш, унинг сифатини назорат қилиш долзарб вазифа ҳисобланади.

РЕПЕТИТОРЛИК ХИЗМАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Репетиторлик ҳодисасидан келиб чиқадиган муаммоларни бартараф этиш учун бир қатор чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Биринчидан, мактаб таълими сифатини ошириш борасида изчил ишлар олиб борилиши лозим. Синфлардаги ўқувчилар сонини оптимал даражада сақлаш, ўқитувчиларнинг малакасини мунтазам ошириб бориш, замонавий ўқитиш методларини жорий этиш каби чоралар мактаб таълимига бўлган ишончни тиклашга хизмат қилади.

Иккинчидан, олий таълимга кириш тизимини такомиллаштириш зарур. Агар қабул жараёни фақат тест натижаларигагина эмас, балки ўқувчининг мактабдаги умумий ўзлаштириши, амалий кўникмалари каби бир қатор мезонларга асосланса, репетиторликка бўлган бир томонлама эҳтиёж камайиши мумкин.

Учинчидан, репетиторлик хизматини расмий тарзда тартибга солиш, унинг сифат мезонларини белгилаш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада репетиторларнинг малакасини тасдиқловчи тизимни жорий этиш, хизмат нархларининг ошкоралигини таъминлаш каби чоралар кўриш мумкин.

Тўртинчидан, молиявий имконияти чекланган оилаларнинг фарзандлари учун арзон нархдаги қўшимча таълим дастурларини ташкил этиш орқали таълимда тенгсизлик ҳолатининг олдини олиш мумкин. Бунда давлат мактаблари базасида ташкил этиладиган қўшимча машғулотлар муҳим рол ўйнаши мумкин.

Бешинчидан, ота-оналар ва жамиятда таълимга нисбатан тўғри қарашни шакллантириш зарур. Ҳар қандай муваффақият фақат репетитор орқали эмас, балки ўқувчининг ўзининг изланиши, меҳнатсеварлиги ва мактаб таълиmidан тўғри фойдаланиши орқали ҳам қўлга киритилиши мумкинлигини тушунтириш муҳим аҳамиятга эга.

ХУЛОСА

Юқорида келтирилган таҳлиллар асосида шуни хулоса қилиш мумкинки, репетиторлик ҳодисаси ўзида ҳам зарурат, ҳам бизнес жиҳатларини мужассам этган мураккаб ижтимоий ҳодисадир. Бир томондан, у мактаб таълимидаги камчиликларни тўлдирувчи, ўқувчиларнинг индивидуал эҳтиёжларини қондирувчи муҳим восита ҳисобланади. Иккинчи томондан эса, унинг ҳаддан ташқари тижоратлашуви оилаларнинг молиявий юкини оширмоқда ва таълимда тенгсизлик ҳолатини келтириб чиқармоқда.

Репетиторликни бутунлай инкор этиш ёки уни фақат салбий ҳодиса сифатида баҳолаш нотўғри бўлур эди, чунки у кўпгина ўқувчиларга ҳақиқатан ҳам зарур бўлган ёрдамни таъминлайди. Шу билан бирга, унинг чекланмаган тижоратлашувига йўл қўйиш ҳам тўғри эмас, зеро бу ҳолат таълимнинг асл моҳиятини — билим бериш ва шахсни камол топтиришни четга суриб қўйиши мумкин.

Мазкур муаммони ҳал этишнинг энг мақбул йўли — мактаб таълими сифатини изчил равишда ошириш, ўқитувчиларнинг малакасини такомиллаштириш ва таълим жараёнида индивидуал ёндашувни жорий этишдир. Агар мактаб таълими ўз вазифасини тўлиқ бажарса, репетиторликка бўлган эҳтиёж табиий равишда камаяди ва у фақат чинакам зарурат туғилган ҳолатлардагина қўлланиладиган ёрдамчи восита сифатида қолади.

Хулоса қилиб айтганда, репетитор — на мутлақо зарурат, на фақат бизнес, балки замонавий таълим тизимининг ўзига хос кўзгусидир. Унинг қай даражада зарурат ёки бизнес сифатида намоён бўлиши кўп жиҳатдан мамлакатдаги таълим сиёсати, жамиятнинг таълимга муносабати ва ҳар бир оиланинг шахсий қарашларига боғлиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг таълим соҳасини ислоҳ қилишга оид фармонлари ва қарорлари.
3. Педагогика фани бўйича илмий-услубий адабиётлар тўплами.
4. Таълим сифатини баҳолаш борасидаги халқаро тадқиқот материаллари.
5. Замонавий таълим технологиялари ва масофавий ўқитиш борасидаги илмий мақолалар.

Жўраев Санжар Рамазанович

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети ижтимоий
фанлар кафедраси ўқитувчиси

<https://orcid.org/0009-0002-4306-8796>

E-mail: jurayevsanjar1983j@gmail.com

Ризахўжаева Зарина Иброҳимхўжа қизи

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети тиббиёт факультети талабаси

E-mail: eshquvvatovazarina977@gmail.com

АННОТАЦИЯ Мазкур мақолада ислом дини таркибидаги икки йирик йўналиш — суннийлик ва шиаликнинг тарихий келиб чиқиши, шаклланиш жараёни, уларнинг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари илмий-академик усулда таҳлил қилинган. Пайгамбар алайҳиссалом вафотидан кейинги раҳбарлик масаласи, унинг икки йўналишининг ажрალიшига асос бўлган тарихий жараёнлар кетма-кетлиги ёритилган. Ҳар икки йўналишининг эътиқодий асослари — Қуръон, пайгамбарлик тушунчаси, намоз, закот, рўза ва ҳаж каби умумий жиҳатлари — ҳамда раҳбарлик тушунчаси, ҳадис манбалари, фикҳий мазҳаблар бўйича фарқлари ҳолисона тарзда кўриб чиқилган. Мақола диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат тамойилларига асосланиб, ҳар икки йўналишни ҳам ҳолис илмий нуқтаи назардан тавсифлашга қаратилган.

Калим сўзлар: ислом тарихи, суннийлик, шиалик, хилофат, имомат, мазҳаб, ҳадис, фикҳ, Карбало воқеаси, диний бағрикенглик.

ABSTRACT This article analyzes the historical origins and formation of two major branches of Islam - Sunnism and Shiism, their similarities and differences, using a scientific and academic method. The issue of leadership after the death of the Prophet (peace be upon him) and the sequence of historical processes that led to the separation of the two branches are discussed. The creedal foundations of both branches - the Quran, the concept of prophethood, common aspects such as prayer, zakat, fasting and hajj - as well as their differences in the concept of leadership, sources of hadith, and jurisprudential schools of thought are objectively examined. The article is based on the

principles of religious tolerance and mutual respect and aims to describe both branches from an objective scientific point of view.

Keywords: *Islamic history, Sunnism, Shiism, caliphate, imamate, school of thought, hadith, jurisprudence, the event of Karbala, religious tolerance.*

КИРИШ Ислом дини етти асрдан ортиқ тарихга эга бўлиб, унинг таркибида турли йўналиш ва мазҳаблар шаклланган. Ушбу йўналишлар орасида энг йирик ва кенг тарқалгани суннийлик ва шиалик ҳисобланади. Дунё мусулмонларининг катта қисми суннийлик йўналишига мансуб бўлса, шиалик йўналиши ҳам бир қатор мамлакатларда — жумладан Эрон, Ироқ ва Озарбайжонда — устувор мазҳаб сифатида тарқалган.

Ушбу икки йўналишнинг келиб чиқиши пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом вафотидан кейин юзага келган раҳбарлик масаласи билан узвий боғлиқ. Тарихий жараёнлар давомида икки йўналиш ўртасида нафақат сиёсий раҳбарлик, балки диний-ҳуқуқий ва маросимий соҳаларда ҳам муайян фарқлар шаклланган. Шу билан бирга, ҳар икки йўналиш ҳам исломнинг асосий эътиқодий негизларини — бир Аллоҳга ишонишни, Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўнгги пайғамбар эканлигини ва Қуръонни муқаддас китоб сифатида тан олишни — умумий асос сифатида сақлаб қолган.

Мақоланинг мақсади суннийлик ва шиалик йўналишларининг тарихий келиб чиқишини илмий-объектив тарзда баён этиш, уларнинг эътиқодий ва ҳуқуқий соҳалардаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатларини тизимли равишда кўрсатиш ҳамда замонавий дунёда ушбу икки йўналишнинг тарқалиш ҳолатини илмий адабиётлар асосида умумлаштиришдан иборат.

ХИЛОФАТ МАСАЛАСИНИНГ ТАРИХИЙ КЕЛИБ ЧИҚИШИ

Пайғамбар вафотидан кейинги вазият

Пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом милодий олти юз ўттиз иккинчи йилда вафот этганидан сўнг, мусулмон жамоаси олдида уни ким алмаштириши, яъни жамоа раҳбарлигини ким ўз зиммасига олиши масаласи кўндаланг турди. Пайғамбар ўзидан кейинги раҳбарликни аниқ ва тўлиқ шаклда белгилаб қолдирмаган эди, шу боис мусулмон жамоаси орасида турли қарашлар юзага келди.

Мадинадаги Сақифа Бани Соида деб аталган жойда содир бўлган йиғилишда жамоа вакиллари муҳокама олиб бориб, Абу Бакр Сиддиқни биринчи халифа сифатида сайладилар. Ушбу қарор кейинчалик суннийлик йўналишида қабул қилинган ва тан олинган бўлса, шиалик йўналиши тарафдорлари эса

пайғамбарнинг куёви ва амакиваччаси Али ибн Абу Толибнинг раҳбарликка яқинроқ ва муносиброқ номзод бўлганлигини таъкидлайдилар.

Ғадир Хум воқеаси ва унинг икки хил талқини

Пайғамбар алайҳиссалом ҳаётининг сўнгги йилларида, ҳаждан қайтишда Ғадир Хум деб аталган жойда мусулмонларга мурожаат қилиб, Али ибн Абу Толиб ҳақида сўзлаган эди. Ушбу воқеанинг мазмуни ва аҳамияти икки йўналишда турлича талқин қилинади. Шиалик анъанасида ушбу нутқ Алининг пайғамбардан кейинги раҳбарликка расман тайинланиши сифатида қабул қилинади.

Суннийлик анъанасида эса ушбу воқеа Алига нисбатан ҳурмат ва яқинликни ифодаловчи умумий маъноли сўзлар сифатида тушунилади, расмий равишда раҳбарликка тайинлаш маъносида эмас. Ушбу икки хил талқин икки йўналиш ўртасидаги дастлабки ва энг муҳим назарий ажралиш нуқталаридан бирини ташкил этади ва кейинги асрлар давомида теологик мунозараларнинг марказий мавзуларидан бирига айланган.

Дастлабки халифалар даври

Абу Бакрдан сўнг Умар ибн Хаттоб, ундан кейин Усмон ибн Аффон халифалик мансабини эгаллади. Суннийлик анъанасида ушбу учала халифа, шунингдек улардан кейин халифа бўлган Али ибн Абу Толиб биргаликда "тўғри йўлга бошловчи халифалар" деб номланиб, барчаси ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олинади.

Шиалик анъанасида эса Алидан олдинги учала халифанинг ҳокимиятга келиши тарихий воқеа сифатида тан олинган ҳолда, диний-руҳий раҳбарлик — имомат — фақат Али ибн Абу Толиб ва унинг авлодларига тегишли деб ҳисобланади. Усмон ибн Аффон вафотидан сўнг Али халифа сифатида тан олинди, лекин унинг ҳокимияти даврида ҳам ички низолар давом этди ва бу жараён исломий жамоа тарихида чуқур из қолдирди.

1-жадвал. Ислом тарихидаги дастлабки раҳбарлик давлари ва уларнинг икки йўналишда тан олиниши

Раҳбар исми	Ҳокимият даври	Суннийликда мавқеи	Шиаликда мавқеи
Абу Бакр Сиддиқ	632–634	Биринчи халифа	Тарихий халифа
Умар ибн Хаттоб	634–644	Иккинчи халифа	Тарихий халифа
Усмон ибн Аффон	644–656	Учинчи халифа	Тарихий халифа

Али ибн Абу Толиб	656–661	Тўртинчи халифа	Биринчи ҳақиқий имом
-------------------	---------	--------------------	-------------------------

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ МАЗҲАБ СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИ

Карбало воқеаси ва унинг таъсири

Али ибн Абу Толибнинг ўғли Ҳусайн ибн Али милодий олти юз саксонинчи йилда Карбало деб аталган жойда, ўз тарафдорлари билан бирга, даврнинг ҳукмрон кучларига қарши чиққан кураш натижасида шаҳид бўлди. Ушбу воқеа ислом тарихида чуқур из қолдирган фожиали воқеалардан бири бўлиб, шиалик йўналишининг мустақил мазҳаб сифатида шаклланишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Карбало воқеаси шиалик анъанасида Ошуро куни сифатида ҳар йили алоҳида мотам маросимлари билан эсланади. Суннийлик анъанасида ҳам ушбу воқеа тарихий фожа сифатида тан олинади ва Ҳусайн ибн Алига нисбатан чуқур ҳурмат сақланади, лекин мотам маросимларининг шакли ва даражаси икки йўналишда фарқланади.

Мазҳаблар сифатида институционал шаклланиш

Суннийлик йўналиши тарихий жараён давомида тўртта асосий фикҳий мазҳабга — Ҳанафия, Моликия, Шофеия ва Ҳанбалия мазҳабларига — бўлиниб, ҳар бири ўзига хос ҳуқуқий ва методологик ёндашувни ривожлантирди. Ушбу мазҳаблар асосий эътиқодий масалаларда бир бирларини тан олади ва улар ўртасидаги фарқлар кўпроқ ҳуқуқий-амалий масалаларга оид бўлади.

Шиалик йўналиши ичида ҳам бир нечта тармоқ шаклланган бўлиб, уларнинг энг йириги Жаъфария мазҳаби ҳисобланади ва у имомларнинг ўн иккитаси ҳақидаги эътиқодга асосланади. Бундан ташқари Зайдия ва Исмоилия каби нисбатан кичикроқ тармоқлар ҳам мавжуд бўлиб, улар имомат тушунчасини ва имомлар сонини бошқачароқ талқин қилади.

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ ЎХШАШ ЖИҲАТЛАРИ

Барча назарий ва тарихий фарқларга қарамасдан, суннийлик ва шиалик ислом динининг умумий эътиқодий негизини тўлиқ сақлаб қолган. Ҳар икки йўналиш ҳам бир Аллоҳга ишонишни, Муҳаммад алайҳиссаломни сўнгги пайғамбар деб тан олишни ва Қуръони каримни муқаддас илоҳий китоб сифатида эъзозлашни асосий эътиқод манбаи деб ҳисоблайди. Қуръон матни ҳар икки

йўналишда бир хил бўлиб, унинг мазмуни ва мақоми юзасидан принципиал фарқ мавжуд эмас.

Ислоннинг беш асосий руқни — Аллоҳнинг бирлигига ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг пайғамбарлигига гувоҳлик бериш, кунлик беш вақт намоз ўқиш, закот бериш, рамазон ойида рўза тутиш ва имконияти борлар учун ҳажга бориш — ҳар икки йўналишда ҳам мажбурий амаллар сифатида тан олинади, гарчи баъзи амалий тафсилотларда фарқлар мавжуд бўлса ҳам.

Шунингдек, ҳар икки йўналиш ҳам аввалги пайғамбарлар — Иброҳим, Мусо, Исо алайҳиссалом ва бошқа пайғамбарлар — ҳақидаги эътиқодни умумий асос сифатида тан олади ҳамда фаришталар, илоҳий китоблар ва қиёмат кунига ишонишни ислон эътиқодининг ажралмас қисми деб ҳисоблайди. Макка шаҳридаги Каъба муқаддас масжидини қиблагоҳ сифатида эъзозлаш, шунингдек ҳаж ва умра маросимларининг асосий тартиб-қоидалари ҳам ҳар икки йўналишда деярли бир хил тарзда амалга оширилади. Ушбу умумий жиҳатлар ислон умматининг бирлигини таъминловчи муҳим негиз ҳисобланади.

2-жадвал. Суннийлик ва шиаликдаги умумий эътиқодий асослар

Эътиқодий асос	Суннийликда	Шиаликда
Аллоҳнинг бирлигига ишониш	Тан олинади	Тан олинади
Муҳаммад алайҳиссалом — сўнгги пайғамбар	Тан олинади	Тан олинади
Қуръони карим — муқаддас китоб	Тан олинади	Тан олинади
Кунлик беш вақт намоз	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Рамазон ойида рўза тутиш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Закот бериш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Ҳажга бориш	Мажбурий амал	Мажбурий амал
Қиёмат кунига ишониш	Тан олинади	Тан олинади

СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИКНИНГ ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ

Раҳбарлик тушунчасидаги фарқлар

Икки йўналиш ўртасидаги энг асосий назарий фарқ раҳбарлик тушунчасига оид. Суннийлик анъанасида халифа мусулмон жамоаси томонидан сайланадиган ёки маслаҳат йўли билан танланадиган сиёсий-маъмурий раҳбар ҳисобланади ва у диний хатодан холи деб ҳисобланмайди.

Шиалик анъанасида эса имомат тушунчаси марказий ўринни эгаллайди: имом фақат сиёсий раҳбар эмас, балки диний билимнинг ва Қуръон маъноларини тўғри тушунишнинг ҳам асосий манбаи ҳисобланади. Жаъфария мазҳабида имомлар хатодан холи ва илоҳий йўл-йўриқ асосида тайинланган деб эътиқод қилинади, улар сони ўн иккита бўлиб, охиригиси — ўн иккинчи имом — ғойибликда деб ҳисобланади.

Ҳадис манбаларидаги фарқлар

Ҳадис — пайғамбар алайҳиссаломнинг сўзлари, амаллари ва тасдиқлари ҳақидаги ривоятлар — ҳар икки йўналишда ҳам муҳим манба ҳисобланади, лекин уларнинг тўпланиши ва ишончлилик мезонлари фарқланади. Суннийликда олти асосий ҳадис тўплами энг ишончли манба сифатида тан олинади, уларда ровийлар занжирининг узлуксизлиги ва ишончилиги асосий мезон ҳисобланади.

Шиаликда эса тўртта асосий ҳадис тўплами тан олинади ва уларда, суннийлик мезонларидан ташқари, ривоятнинг имомлар орқали етиб келганлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Икки йўналишда умумий пайғамбар ҳадислари кўп бўлса-да, ровийлар таркиби ва айрим ривоятларнинг ишончилигига берилган баҳо борасида фарқлар мавжуд.

Фикҳий мазҳаблардаги фарқлар

Ҳукуқий-амалий соҳада ҳар икки йўналиш ҳам ўзининг мустақил фикҳий мактабларини ривожлантирган. Суннийликда тўртта асосий мазҳаб — Ҳанафия, Моликия, Шофеия ва Ҳанбалия — мавжуд бўлиб, улар ижтиҳод усуллари ва баъзи амалий ҳукмларда бир-биридан фарқланади, лекин асосий эътиқодий масалаларда келишган ҳисобланади.

Шиаликнинг Жаъфария мазҳаби эса имомларнинг таълимотларига алоҳида таянади ва ҳукуқий хулосалар чиқаришда ижтиҳод усулини кенг қўллайди. Намоз вақтлари, мерос тақсимооти ва вақтинчалик никоҳ каби баъзи масалаларда амалий ҳукмлар икки йўналишда фарқланади.

3-жадвал. Суннийлик ва шиаликдаги асосий фикҳий мазҳаблар

Йўналиш	Мазҳаб номи	Асосчиси	Кенг тарқалган ҳудуд
Суннийлик	Ҳанафия	Абу Ҳанифа	Марказий Осиё, Туркия, Жанубий Осиё
Суннийлик	Моликия	Молик ибн Анас	Шимолий ва Ғарбий Африка

Суннийлик	Шофеия	Муҳаммад ибн Идрис	Жанубий-Шарқий Осиё, Миср
Суннийлик	Ҳанбалия	Аҳмад ибн Ҳанбал	Арабистон ярим ороли
Шиалик	Жаъфария	Жаъфар ас-Содиқ	Эрон, Ироқ, Озарбайжон
Шиалик	Зайдия	Зайд ибн Али	Яман
Шиалик	Исмоилия	Исмоил ибн Жаъфар	Ҳиндистон, Марказий Осиёнинг баъзи ҳудудлари

Диний маросимлардаги фарқлар

Диний маросимлар соҳасида ҳам муайян фарқлар кузатилади. Шиалик анъанасида Ошуро куни — Ҳусайн ибн Алининг Карбалодаги шаҳодати хотирасига бағишланган мотам маросимлари — алоҳида кенг нишонланади. Шунингдек, имомлар ва уларнинг авлодларига тегишли мақбаралар зиёрат қилиш шиалик анъанасида муҳим диний амал ҳисобланади.

Суннийлик анъанасида эса диний амалиёт кўпроқ пайғамбар алайҳиссалом суннатида бевосита амал қилишга қаратилган бўлиб, алоҳида имомлар мақбараларини зиёрат қилиш марказий ўрин эгалламайди. Намоз вақтида қўлларни боғлаш ёки бўш қўйиш, намоз чоғида пешона қўйиладиган сирт каби баъзи ташқи жузъий амалларда ҳам фарқлар мавжуд, лекин булар намознинг моҳиятига таъсир қилмайди.

Диний таълим тизимидаги фарқлар

Диний таълим соҳасида ҳам ҳар икки йўналиш ўзига хос тизимларни ривожлантирган. Суннийлик анъанасида диний таълим асосан мадрасалар ва университетлар тизими орқали ташкил этилган бўлиб, талаба тўртта фикҳий мазҳабдан бирини танлаб, ушбу мазҳаб доирасида чуқур билим олади. Қоҳирадаги Ал-Азҳар университети каби йирик таълим марказлари суннийлик диний таълимининг тарихий анъанавий марказлари ҳисобланади.

Шиалик анъанасида эса диний таълим тизими ҳавза деб аталадиган махсус диний билим марказлари орқали ташкил этилган бўлиб, бунда талаба узоқ йиллар давомида имомлар таълимоти асосида фикҳ, калом ва ҳадис илмларини ўрганади. Эрондаги Қум шаҳри ва Ироқдаги Нажаф шаҳри шиалик диний таълимининг тарихий марказлари сифатида тан олинган. Ҳар икки тизимда ҳам таълим жараёни устоз-шогирд анъанасига асосланган бўлиб, бу ислом таълим маданиятининг умумий хусусияти ҳисобланади.

ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Тарихий тараққиёт давомида ҳар икки йўналиш вакиллари ислом тамаддунининг ривожланишига беқиёс ҳисса қўшган. Суннийлик йўналиши доирасида фаолият юритган олимлар тиббиёт, математика, фалакиёт ва фикҳ соҳаларида йирик асарлар яратганлар. Марказий Осиёдан етишиб чиққан Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби мутафаккирлар жаҳон илм-фани тарихида муҳим ўрин эгаллайди ва улар суннийлик анъанаси доирасида таълим олган ва ижод қилган.

Шиалик йўналиши доирасида ҳам фалсафа, тасаввуф ва ҳуқуқшунослик соҳаларида қимматли асарлар яратилган. Хожа Насриддин Тусий каби олимлар фалакиёт ва математика соҳасида жаҳон аҳамиятига молик кашфиётлар қилганлар. Икки йўналиш вакиллари ўртасида илмий мулоқот ва ғоялар алмашинуви асрлар давомида давом этган бўлиб, бу ҳол умумий ислом тамаддунининг бойишига хизмат қилган.

Меъморчилик соҳасида ҳам ҳар икки йўналиш ўзига хос услубларни ривожлантирган: суннийлик ҳудудларида масжид ва мадрасалар қурилиши кенг тарқалган бўлса, шиалик ҳудудларида имомлар мақбаралари атрофида шаклланган меъморий мажмуалар алоҳида ажралиб туради. Бундай маданий мерос бугунги кунда ЮНЕСКОнинг умумжаҳон мероси рўйхатида киритилган қўплаб ёдгорликларда ўз аксини топган.

Тасаввуф адабиёти соҳасида ҳам икки йўналиш ўртасида умумий маданий алоқалар кузатилади. Жалолиддин Румий, Фаридиддин Аттор каби мутасаввиф шоирларнинг асарлари мазҳаблараро чегарадан қатъи назар, бутун ислом дунёсида кенг тарқалган ва улуғланган. Уларнинг руҳий-ахлоқий таълимотлари инсонпарварлик, сабр-қаноат ва илоҳий муҳаббат ғояларини тарғиб қилиб, суннийлик ва шиалик тарафдорлари орасида умумий маънавий тил вазифасини ўтаган. Форс ва туркий тилларда яратилган классик адабиёт намуналари ҳам ушбу икки йўналиш вакиллари томонидан баробар қадрланиб, умумий адабий меросни ташкил этади.

5-жадвал. Ислом тамаддунига ҳисса қўшган баъзи машҳур мутафаккирлар

Олим исми	Йўналиши	Фаолият соҳаси	Яшаган давр
Абу Райҳон Беруний	Суннийлик	Фалакиёт, математика	X–XI аср

Абу Али ибн Сино	Суннийлик	Тиббиёт, фалсафа	X–XI аср
Имом Бухорий	Суннийлик	Ҳадис илми	IX аср
Хожа Насриддин Тусий	Шиалик	Фалакиёт, математика	XIII аср
Шайх Муфид	Шиалик	Калом илми, фикҳ	X–XI аср

ЗАМОНАВИЙ ДУНЁДА ТАРҚАЛИШ ҲОЛАТИ

Ҳозирги кунда дунё мусулмонларининг аксарият қисми суннийлик йўналишига мансуб бўлиб, бу кўрсаткич турли илмий манбаларда тахминан саксон-саксон беш фоизни ташкил этади. Шиалик йўналиши тарафдорлари эса ўн беш-йигирма фоиз атрофида бўлиб, улар асосан бир қатор мамлакатларда устувор ёки сезиларли микдорда мавжуд.

Ушбу икки йўналиш тарафдорлари географик жиҳатдан турлича тақсимланган бўлиб, баъзи мамлакатларда иккала йўналиш вакиллари ҳам асрлар давомида ёнма-ён, тинч-тотув яшаб келмоқда. Марказий Осиё минтақасида, жумладан Ўзбекистонда, мусулмонларнинг катта қисми суннийлик йўналишининг Ҳанафия мазҳабига мансуб.

4-жадвал. Суннийлик ва шиалик тарафдорларининг айрим мамлакатлардаги нисбий тарқалиши

Мамлакат	Асосий йўналиш	Тахминий нисбат
Эрон	Шиалик	Тахминан тўқсон фоиз
Ироқ	Шиалик	Тахминан олтмиш беш фоиз
Озарбайжон	Шиалик	Тахминан олтмиш-етмиш фоиз
Саудия Арабистони	Суннийлик	Тахминан тўқсон фоиз
Миср	Суннийлик	Тахминан тўқсон беш фоиздан юқори
Ўзбекистон	Суннийлик (Ҳанафия)	Тахминан тўқсон тўққиз фоиз
Туркия	Суннийлик	Тахминан саксон фоиз

МУҲОКАМА

Ўтказилган таҳлил шуни кўрсатадики, суннийлик ва шиалик ўртасидаги фарқлар асосан пайғамбар алайҳиссаломдан кейинги раҳбарлик масаласи атрофида шаклланган бўлиб, вақт ўтиши билан теологик, ҳуқуқий ва маросимий соҳаларга ҳам тарқалган. Шунга қарамасдан, ҳар икки йўналиш ҳам исломнинг асосий эътиқодий негизини — тавҳид, пайғамбарлик ва Қуръоннинг муқаддаслиги каби тамойилларни — тўлиқ сақлаб қолган.

Тарихий манбаларни ҳолис ўрганиш шуни кўрсатадики, икки йўналиш ўртасидаги фарқлар кўпинча сиёсий ва ижтимоий омиллар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ривожланган. Замонавий илмий-диний муҳитда ҳар икки йўналиш вакиллари ўртасида диалог ва ўзаро тушуниш борасидаги ҳаракатлар кучайиб бормоқда, бу эса умумий диний меросни сақлаш ва ижтимоий тотувликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Диншунослик фани нуқтаи назаридан суннийлик ва шиалик йўналишларини ўрганиш нафақат тарихий-илмий аҳамиятга, балки замонавий жамиятда диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат маданиятини шакллантиришда ҳам муҳим амалий аҳамиятга эга. Ҳар икки йўналиш вакиллари асрлар давомида илм-фан, маданият ва маънавият соҳаларида қимматли мерос яратганлар, бу мерос бутун ислом умматининг умумий бойлиги ҳисобланади.

Шунингдек, таъкидлаш жоизки, тарихан икки йўналиш ўртасида юзага келган баъзи сиёсий зиддиятларни диний-эътиқодий фарқлар билан аралаштириб юбормаслик муҳим методологик аҳамиятга эга. Кўпчилик ҳолларда минтақавий сиёсий манфаатлар диний фарқлардан фойдаланилган ҳолатлар тарихда учрайди, лекин бу ҳолат икки йўналишнинг ўзаро асосли илмий мулоқот юритиш имкониятини инкор этмайди. Таълим тизимларида ислом тарихини ҳолис ва кенг қамровли ўрганиш ёш авлодда тўғри тасаввур шакллантиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

ХУЛОСА

Мазкур мақолада суннийлик ва шиалик йўналишларининг тарихий келиб чиқиши, шаклланиш жараёни ҳамда уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари илмий-объектив тарзда таҳлил қилинди. Қуйидаги асосий хулосаларга келинди.

Биринчи хулоса: икки йўналишнинг ажралиши пайғамбар алайҳиссалом вафотидан кейинги раҳбарлик масаласи билан боғлиқ тарихий жараён натижасида юзага келган бўлиб, Сакифа йиғилиши, Ғадир Хум воқеасининг турлича талқини ва Карбало фожиаси ушбу жараёнда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган.

Иккинчи хулоса: суннийлик ва шиалик исломнинг асосий эътиқодий негизини — Аллоҳнинг бирлигини, Муҳаммад алайҳиссаломнинг пайғамбарлигини, Қуръоннинг муқаддаслигини ва исломнинг беш асосий руқнани — тўлиқ умумий асос сифатида сақлаб қолган.

Учинчи хулоса: икки йўналиш ўртасидаги асосий фарқлар раҳбарлик тушунчаси — хилофат ва имомат — ҳамда ҳадис манбалари ва фикҳий мазҳаблар соҳасида намоён бўлади, лекин ушбу фарқлар икки йўналишни ислом умматининг умумий доирасидан чиқармайди.

Тўртинчи хулоса: замонавий дунёда диний бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат тамойилларига асосланган ҳолда суннийлик ва шиалик тарафдорлари ўртасидаги илмий-маданий диалогни ривожлантириш ижтимоий тотувлик ва умумий диний меросни сақлашда муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Раҳимов Ш.А. Ислом тарихи: дастлабки давр. — Тошкент: Ислом университети нашриёти, 2022. — 312 бет.
2. Носирова Д.У. Динлар тарихи ва қиёсий диншунослик. — Тошкент: Toshkent islom akademiyasi нашриёти, 2023. — 268 бет.
3. Watt W.M. Islamic Political Thought. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998. — 187 бет.
4. Momen M. An Introduction to Shi'i Islam. — New Haven: Yale University Press, 1985. — 397 бет.
5. Hodgson M.G.S. The Venture of Islam. Volume One. — Chicago: University of Chicago Press, 1974. — 473 бет.
6. Nasr S.H. Ideals and Realities of Islam. — London: Allen and Unwin, 1966. — 223 бет.
7. Lapidus I.M. A History of Islamic Societies. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 954 бет.
8. Носирова Д.У. Марказий Осиёда Ҳанафия мазҳабининг тарихий ривожланиши. Тошкент ислом университети ахборотномаси. — 2023. — № 2. — 55–63-бетлар.
9. Kohlberg E. Belief and Law in Imami Shi'ism. — Aldershot: Variorum, 1991. — 340 бет.
10. Раҳимов Ш.А. Карбало воқеасининг тарихий-манбашунослик таҳлили. Ислом маданияти журнали. — 2022. — № 4. — 21–30-бетлар.

Валижонов Абдувалихон Элёржон угли

Университет Сарбон,

направление «Юриспруденция»,

студент 1 – курса

[*borsalino1614@gmail.com*](mailto:borsalino1614@gmail.com)

Аннотация: В статье исследуются ключевые аспекты взаимодействия международного и национального права в условиях глобализации. Рассматриваются международно-правовые основы данного взаимодействия, включая роль международных договоров, принципы, закрепленные в Уставе ООН, а также международные стандарты в области прав человека. Особое внимание уделяется правовому регулированию данного вопроса в Республике Узбекистан, в частности положениям Конституции 2023 года и национального законодательства. Анализируются теоретические подходы к соотношению международного и национального права, включая концепции монизма, дуализма. Выявляются основные проблемы взаимодействия правовых систем, такие как коллизии норм и сложности имплементации международных договоров. Делается вывод о необходимости дальнейшей гармонизации законодательства и совершенствования механизмов реализации международных обязательств.

Ключевые слова: Международное право, национальное право, взаимодействие правовых систем, международные договоры, имплементация, гармонизация, законодательства, права человека, Республика Узбекистан, монизм, дуализм.

XALQARO VA MILLIY HUQUQNING O‘ZARO TA’SIRI

Valijonov Abduvalixon Elyorjon o‘g‘li

Sarbon universiteti,

“Yurisprudensiya” yo‘nalishi, 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv sharoitida xalqaro va milliy huquqning o‘zaro ta’sirining asosiy jihatlari tadqiq etiladi. Ushbu o‘zaro ta’sirning xalqaro-huquqiy asoslari, jumladan xalqaro shartnomalarning roli, BMT Nizomida

mustahkamlangan prinsiplar hamda inson huquqlari sohasidagi xalqaro standartlar ko'rib chiqiladi. Alohida e'tibor mazkur masalaning O'zbekiston Respublikasida huquqiy tartibga solinishiga, xususan 2023-yilgi Konstitutsiya va milliy qonunchilik normalariga qaratiladi. Xalqaro va milliy huquq o'rtasidagi nisbatga oid nazariy yondashuvlar, jumladan monizm va dualizm konsepsiyalari tahlil qilinadi. Huquq tizimlari o'zaro ta'sirining asosiy muammolari, xususan normativ kolliziyalar va xalqaro shartnomalarni implementatsiya qilishdagi qiyinchiliklar aniqlanadi. Qonunchilikni yanada uyg'unlashtirish va xalqaro majburiyatlarni amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: *xalqaro huquq, milliy huquq, huquq tizimlarining o'zaro ta'siri, xalqaro shartnomalar, implementatsiya, qonunchilikni uyg'unlashtirish, inson huquqlari, O'zbekiston Respublikasi, monizm, dualizm*

Введение

В контексте глобализации и широкого международного сотрудничества взаимосвязь между международными правом и внутренним правом приобретают особое значение. Страны активно участвуют в международных делах и несут значительную ответственность в межгосударственных и внутригосударственных делах.

Международное право постепенно оказывает влияние на развитие правовых систем в разных странах, особенно в области прав человека, экономики и охраны окружающей среды. Это требует согласования международных норм с национальным законодательством.

Этот вопрос особенно важен для Республики Узбекистан. В последние годы Узбекистан проводит всеобъемлющие правовые реформы с целью совершенствования своего законодательства и приведения его в соответствие с международными стандартами. Активное участие государства в международных организациях и договорах требует надежных механизмов обеспечения выполнения международных обязательств на национальном уровне.

Согласно Венской Конвенции о праве международных договоров 1969 года [4, статья 27], государство не может использовать свое внутреннее законодательство в качестве оправдания для невыполнения международного договора. Это положение подчеркивает важность международных обязательств и необходимость их выполнения.

Международные договоры играют важнейшую роль в международно-правовой системе. Они регулируют отношения между государствами и являются основным средством кодификации прав и обязанностей сторон. Договоры устанавливают единые правила для государств и определяет международные стандарты.

Венская конвенция 1969 [4, статья 26] года устанавливает основные принципы договорного права. Один из основных принципов «*pacta sunt servanda*», который гласит, что договоры должны исполняться добросовестно. Этот принцип обеспечивает стабильность международных отношений и доверие между государствами.

Принципы международного права, закрепленные в Уставе ООН [1, статья 76], имеют приоритет. К ним относятся суверенное право государств, принцип невмешательства в их внутренние дела и обязанность добросовестно выполнять свои обязательства. Эти принципы составляют основу межправительственного сотрудничества.

Международные стандарты в области прав человека также имеют огромное значение. Они изложены во Всеобщей декларации прав человека [2] и международных пактах 1966 года. Эти документы определяют основные права и свободы личности, а также обязанности государства по их защите.

Республика Узбекистан и Международное право

В Республике Узбекистан баланс между международным правом и национальным правом закреплен в Конституции. Согласно Конституции 2023 года [5, статья 15], международное право является неотъемлемой частью национального права и имеет приоритете над национальным правом.

Это означает, что в случае противоречия между законом и международным договором приоритет имеет международный договор. Это положение гарантирует эффективное использование международных данных.

Закон Республики Узбекистан «О международных договорах» [6, статья 1] регулирует порядок заключения, ратификации и исполнения договоров. В нем описывается роль государственных органов в этом процессе.

Закон «О нормативно-правовых актах» [7, статья 2] гарантирует приведение национального законодательства в соответствие с международными стандартами.

Более того, судебная практика играет важную роль в содействии применению международных стандартов на международном уровне. Отражая постепенную интеграцию международного права в международно-правовую систему, суды все чаще опираются на международные договоры при рассмотрении дел.

Важно подчеркнуть, что эффективное применение международных стандартов требует не только их формальной кодификации, но и создания институциональных механизмов мониторинга и надзора. Это включает в себя подготовку юристов, развитие правовой культуры и усиление правового надзора.

Теоретические подходы

В юриспруденции существуют различные подходы к пониманию взаимодействия международного и национального права. К ним относятся следующие:

Монизм рассматривает обе системы как единое целое. Согласно Этому подходу, международные нормы могут применяться напрямую без дальнейшей кодификации.

Дуализм, с другой стороны, предполагает существование двух различных систем. Для применения международных норм они должны быть включены в национальное право.

Современные подходы сочетают в себе элементы обеих дисциплин. Они допускают прямое применение одних стандартов и требуют знания других.

Важно отметить, что выбор конкретного подхода основан на уникальной правовой системе каждого государства. На практике большинство стран используют гибридную модель, сочетающую элементы монизма и дуализма. Это позволяет включать международные обычаи в национальное законодательство с учетом особенностей национальных законов.

Проблемы взаимодействия

Одна из главных проблем – конфликт между национальными и международными стандартами. Это происходит, когда различные правовые акты противоречат друг другу и затрудняют их применение.

Другая важная проблема – это реализация международных соглашений. Даже после их утверждения возникают трудности с эффективным их исполнения. Это может быть связано с недостаточной проработкой систем или необходимости изменения законодательства.

Важна также правовая интеграция. Она включает в себя гармонизацию национальных стандартов с международными.

Еще одна проблема – отсутствие координации между государственными органами при выполнении международных обязательств. Это может привести к дублированию задач или, наоборот, к отсутствию подотчетности при применении определенных стандартов.

Следует отметить, что не все международные стандарты могут применяться напрямую без адаптации, поскольку требуют учета специфических условий национальных правовым систем. Это усложняет процесс внедрения и требует комплексного подхода.

Цифровизация правовой системы имеет решающее значение в нынешних условиях, поскольку она способствует более эффективному применению мониторингу международных стандартов.

Заключение

Взаимодействие международного и национального права внесло значительный вклад в развитие современных правовых систем международные нормы оказывают существенное влияние на национальное законодательств, что требует их эффективного применения.

Среди неотложных задач Республики Узбекистан – совершенствование механизмов правоприменения, разрешение споров и дальнейшая гармонизация законодательства.

Список литературы:

1. Устав ООН, 1945.
2. Всеобщая декларация прав человека, 1948.
3. Международные пакты 1966 года.
4. Венская конвенция 1969 года.
5. Конституция Республики Узбекистан, 2023.
6. Закон «О международных договорах».
7. Закон «О нормативно-правовых актах».

Abdumalikova Jasmina Baxtiyor qizi

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Odil Yoqubov romanlarida adolat va vijdon konsepsiyasining badiiy talqini tahlil qilinadi. Adibning "Diyonat", "Adolat manzili" va "Ko'hna dunyo" romanlari misolida insonning axloqiy tanlovi, ma'naviy mas'uliyati, shaxsiy manfaat va ijtimoiy burch o'rtasidagi murakkab ziddiyatlar yoritiladi. Tadqiqot davomida yozuvchining qahramonlar ruhiyati orqali adolat va vijdon masalasiga bergan falsafiy yondashuvi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Odil Yoqubov, adolat, vijdon, diyonat, badiiy talqin, axloqiy qadriyatlar, inson ruhiyati, roman, ma'naviyat, shaxs va jamiyat.

XX asr o'zbek adabiyotida insonning ma'naviy qiyofasi, uning jamiyat oldidagi mas'uliyati hamda vijdon va adolat mezonlari masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu masalalarni chuqur falsafiy mushohadalar asosida badiiy talqin qilgan ijodkorlar orasida Odil Yoqubov alohida o'rin tutadi. Adib asarlarida insonning buyukligi uning mansabi yoki mavqei bilan emas, balki vijdoni, diyonati va adolatga sodiqligi bilan belgilanadi. Odil Yoqubov qahramonlari ko'pincha murakkab hayotiy tanlovlar qarshisida qoladilar. Aynan shu tanlov jarayonida ularning ma'naviy qiyofasi va insoniy mohiyati namoyon bo'ladi. Shu jihatdan yozuvchining "Diyonat", "Adolat manzili" va "Ko'hna dunyo" romanlari adolat va vijdon konsepsiyasining badiiy talqinini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

"Diyonat" romanida yozuvchi inson vijdonini jamiyat taraqqiyotini belgilovchi asosiy ma'naviy mezon sifatida talqin qiladi. Asar nomining o'ziyiq muallifning g'oyaviy niyatini ifodalaydi. Diyonat insonning ichki pokligi, halolligi va haqiqat oldidagi mas'uliyatini anglatadi.

Asarning markaziy obrazlaridan biri bo'lgan Otaqo'zi hayotning turli sinovlari va yaqinlari tomonidan yetkazilgan ranj-u alamlarni boshidan kechiradi. Biroq u insoniylik va vijdon mezonlaridan chekinmaydi. Qahramonning: *"Qadr bilmas qarindoshdan qadr bilgan yot yaxshi"*, - degan xalq hikmatiga murojaat qilishi asardagi

ma'naviy ziddiyatlarning mohiyatini ochib beradi.¹ Mazkur fikr orqali yozuvchi qonqarindoshlik rishtalaridan ko'ra insoniylik, mehr va hurmatning ustuvorligini ta'kidlaydi. Otaqo'zi obrazi orqali adib adolatsizlikka uchragan insonning ham o'z vijdoniga sodiq qolishi mumkinligini ko'rsatadi.

Asardagi yana bir muhim obraz Normurod hisoblanadi. Uning maktubi roman g'oyaviy mazmunini ochishda muhim o'rin tutadi. Xususan: *"Odam bolasi yaxshi gapning gadosi"*², degan fikr inson tabiatining ezgu so'z, mehr va e'tiborga bo'lgan ehtiyojini ifodalaydi². Normurod maktubida alohida urg'u berilgan "odamgarchilik", "insof" va "adolat" tushunchalari romanning asosiy g'oyaviy ustunlarini tashkil etadi. Qahramon inson qanday mavqega ega bo'lishidan qat'i nazar, o'zining axloqiy burchlarini unutmasligi lozimligini ta'kidlaydi: *"...odamgarchilik degan, insof va adolat degan oddiy va ulug' tushunchalarni unutmasligimiz kerak..."*³

Mazkur mulohazalar orqali Odil Yoqubov vijdonni insonning ichki hakami sifatida talqin qiladi. Adib nazarida inson jamiyatdan yashirinishi mumkin, biroq o'z vijdonidan yashirina olmaydi. "Adolat manzili" romanida adolat konsepsiyasining badiiy talqini "Adolat manzili" romanida yozuvchi adolat tushunchasini faqat huquqiy kategoriya sifatida emas, balki insoniy munosabatlarning asosiy mezoni sifatida talqin qiladi. Asarda qahramonlarning hayot yo'li va taqdiri ularning adolatga bo'lgan munosabati orqali belgilanadi. Roman voqealari davomida jamiyatdagi nohaqlik, mansabparastlik va shaxsiy manfaatlarning insoniy qadriyatlarga qarshi qo'yilishi kuzatiladi. Muallifning asosiy g'oyasi shundan iboratki, haqiqiy adolat tashqi qonunlardan oldin inson qalbidagi vijdon orqali qaror topadi. Asardagi qahramonlar o'z manfaatlari va insoniy burchlari o'rtasida tanlov qilishga majbur bo'ladilar. Kimdir mansabni tanlasa, boshqalar haqiqat va adolatni himoya qilish yo'lidan boradilar. Shu orqali yozuvchi jamiyatning ma'naviy sog'lomligi avvalo insonning ichki dunyosiga bog'liqligini ko'rsatadi. Odil Yoqubov talqinida adolatni qaror toptirishning eng muhim sharti — vijdonning uyg'oq bo'lishidir. Vijdonsiz inson adolatni ta'minlay olmaydi, adolatsiz jamiyat esa ma'naviy inqirozga yuz tutadi.

Odil Yoqubovning tarixiy romanlaridan biri bo'lgan "Ko'hna dunyo" asarida ham adolat va haqiqat masalalari markaziy o'rin egallaydi. Asarda ilm-fan va haqiqat yo'lida kurashgan buyuk allomalar obrazi orqali yozuvchi insonning ma'naviy

¹ Yoqubov O. Diyonat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

² Yoqubov O. Diyonat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

³ Yoqubov O. Diyonat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

qudratini ko'rsatadi. Roman qahramonlari turli siyosiy va ijtimoiy bosimlarga duch kelishlariga qaramay, haqiqatdan voz kechmaydilar. Ularning ma'naviy kuchi aynan vijdon va adolatga sodiqlikda namoyon bo'ladi. Muallif tarixiy voqealarni tasvirlash orqali zamonaviy jamiyat uchun ham muhim bo'lgan xulosani ilgari suradi: haqiqat va adolat yo'lida kurash har qanday davrda insoniyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Odil Yoqubov asarlari tahlili shuni ko'rsatadiki, yozuvchi adolat va vijdonni bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida talqin qiladi. Vijdon insonning ichki mezon bo'lsa, adolat uning jamiyatdagi amaliy ifodasidir. Adib qahramonlari ko'pincha manfaat va burch, mansab va halollik, sukut va haqiqat o'rtasidagi murakkab tanlov oldida qoladilar. Aynan shu tanlov orqali yozuvchi insonning asl ma'naviy qiyofasini ochib beradi. Otaqo'zi obrazi sabr va diyonat timsoli bo'lsa, Normurod obrazi insoniylik va ma'naviy mas'uliyat g'oyalarining tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi. "Adolat manzili" va "Ko'hna dunyo" qahramonlari esa adolat yo'lidagi kurashning murakkab va mashaqqatli ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Odil Yoqubov ijodi o'zbek adabiyotida adolat va vijdon konsepsiyasining yuksak badiiy talqinini yaratgan muhim hodisalardan biridir. Adibning "Diyonat", "Adolat manzili" va "Ko'hna dunyo" romanlarida insonning ma'naviy dunyosi, axloqiy tanlovi va jamiyat oldidagi burchi chuqur falsafiy mushohadalar asosida yoritiladi. Yozuvchi talqiniga ko'ra, insonning haqiqiy buyukligi uning boyligi yoki mansabi bilan emas, balki vijdoni va adolatga sodiqligi bilan belgilanadi. Shu sababli Odil Yoqubov asarlari bugungi kunda ham yosh avlodni halollik, poklik va insonparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ma'naviy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yoqubov O. Diyonat. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Yoqubov O. Adolat manzili. – Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Yoqubov O. Ko'hna dunyo. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
4. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
5. Solijonov Y. O'zbek romanchiligi taraqqiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 2005.

Ochilova Marjona Olimjon qizi

Termiz davlat universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti

Filologiya tillarni o‘qitish: o‘zbek tili

ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada rasmiy uslub matnlarida terminologik birliklarning qo‘llanish xususiyatlari, ularning huquqiy, ma’muriy va tashkiliy hujjatlar mazmunini aniq, ixcham hamda bir ma’noli ifodalashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, terminlarning normativlik, standartlashuv va kommunikativ samaradorlikni ta’minlashdagi ahamiyati yoritilib, zamonaviy rasmiy nutqda uchrayotgan ayrim terminologik muammolar ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: rasmiy uslub, terminologik birlik, termin, hujjat tili, davlat tili, me’yor, normativlik, huquqiy terminlar, ma’muriy uslub, rasmiy kommunikatsiya.

Kirish

Til jamiyat hayotining barcha sohalarida muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Ayniqsa, davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, iqtisodiyot, ta’lim va xalqaro hamkorlik tizimlarida qo‘llaniladigan rasmiy uslub matnlari aniq, izchil va standart ifodalanishi bilan ajralib turadi. Ushbu aniqlikni ta’minlovchi asosiy vositalardan biri terminologik birliklardir.

Terminlar ma’lum bir fan, soha yoki kasb doirasida aniq tushunchani ifodalovchi maxsus til birliklari bo‘lib, ular rasmiy hujjatlarning mazmunini bir xil talqin qilish imkonini beradi. Davlat boshqaruvi tizimining takomillashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda xalqaro hamkorlikning rivojlanishi natijasida rasmiy uslub terminologiyasi ham yangi birliklar bilan boyib bormoqda. Shu sababli terminologik birliklarning qo‘llanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Rasmiy uslub va uning asosiy xususiyatlari

Rasmiy uslub davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, diplomatik aloqalar hamda tashkilotlar faoliyatida qo‘llaniladigan funksional uslubdir. Mazkur uslubning asosiy belgilari quyidagilar hisoblanadi:

aniqlik va mantiqiylik;

standart qoliplarga asoslanish;

hissiy-ekspressiv vositalarning deyarli qo'llanmasligi;

huquqiy aniqlik;

terminlarning faol ishlatilishi;

sintaktik izchillik va me'yoriylik.

Rasmiy uslub matnlarining asosiy vazifasi huquqiy va ma'muriy munosabatlarni tartibga solish, axborotni ishonchli hamda bir xil mazmunda yetkazishdan iboratdir.

Terminologik birlik tushunchasi

Terminologik birlik — muayyan soha doirasidagi tushunchani ifodalovchi maxsus leksik birlikdir. Termin oddiy so'zdan farqli ravishda bitta ilmiy yoki kasbiy tushunchani ifodalaydi hamda ko'p ma'nolilikka yo'l qo'ymaydi.

Terminlarning asosiy xususiyatlari:

bir ma'nolilik;

aniqlik;

tizimlilik;

normativlik;

qisqalik;

barqarorlik.

Masalan, “qaror”, “farmon”, “nizom”, “buyruq”, “ariza”, “vakolat”, “litsenziya”, “akkreditatsiya”, “sertifikat”, “identifikatsiya”, “reglament” kabi terminlar rasmiy uslubning ajralmas tarkibiy qismini tashkil etadi.

Rasmiy matnlarda terminologik birliklarning vazifalari

Rasmiy uslub matnlarida terminlar bir necha muhim funksiyalarni bajaradi.

Aniqlikni ta'minlash

Terminlar hujjat mazmunining noto'g'ri talqin qilinishining oldini oladi. Masalan, “amalg'a oshiriladi”, “tasdiqlanadi”, “bekor qilinadi”, “vakolat beriladi” kabi ifodalar huquqiy mazmunni aniq ifodalaydi.

Standartlashtirish

Davlat organlari tomonidan tayyorlanadigan hujjatlar yagona terminologik me'yor asosida tuziladi. Bu esa turli tashkilotlar o'rtasida yagona hujjat yuritish tizimini shakllantiradi.

Huquqiy aniqlikni ta'minlash

Huquqiy hujjatlarda har bir termin qonuniy mazmunga ega bo'ladi. Masalan, "jismoniy shaxs", "yuridik shaxs", "vakolatli organ", "davlat xizmatlari", "elektron hukumat" kabi terminlar huquqiy munosabatlarni aniq belgilaydi.

Axborotni ixcham yetkazish

Terminlar murakkab tushunchalarni qisqa shaklda ifodalash imkonini beradi. Natijada hujjatlar ortiqcha izohlarsiz tushunarli bo'ladi.

Zamonaviy rasmiy uslubda yangi terminlarning shakllanishi

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari rasmiy uslub terminologiyasiga yangi birliklarning kirib kelishiga sabab bo'lmoqda. Jumladan:

raqamli transformatsiya;

elektron hujjat aylanishi;

elektron imzo;

elektron identifikatsiya;

sun'iy intellekt;

elektron platforma;

onlayn xizmat;

ochiq ma'lumotlar;

kiberxavfsizlik;

integratsiya.

Mazkur terminlar davlat boshqaruvining zamonaviy modelini aks ettirib, yangi boshqaruv texnologiyalarining til vositalariga aylangan.

Terminologik birliklardan foydalanishda uchraydigan muammolar

Rasmiy matnlarda terminlardan foydalanishda ayrim kamchiliklar kuzatiladi:

bir tushuncha uchun bir nechta terminning qo'llanishi;

xorijiy terminlarning me'yorsiz ishlatilishi;

o'zbekcha muqobil terminlarning yetarlicha qo'llanmasligi;

ayrim terminlarning turlicha yozilishi;

tarjima jarayonidagi terminologik nomuvofiqliklar.

Mazkur muammolar hujjatlarning mazmunini anglashda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shu sababli terminologik lug'atlar va yagona me'yoriy bazalarni muntazam takomillashtirib borish zarur.

Terminologik me'yorlarni takomillashtirish yo'llari

Rasmiy uslub terminologiyasini rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

terminologik standartlarni muntazam yangilash;

davlat tilidagi rasmiy terminlar bazasini kengaytirish;

sohaviy elektron terminologik lug'atlar yaratish;

xalqaro terminlarni milliy til me'yorlariga moslashtirish;

sun'iy intellekt asosidagi avtomatik termin nazorati tizimlarini joriy etish;

davlat xizmatchilarining terminologik savodxonligini oshirish.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, rasmiy uslub matnlarida terminologik birliklar axborotni aniq, mantiqiy va bir ma'noli ifodalashning muhim lingvistik vositasi hisoblanadi. Terminlarning me'yoriy va izchil qo'llanishi huquqiy, ma'muriy hamda tashkiliy hujjatlarning mazmunini to'g'ri anglashga xizmat qiladi, turli talqinlarning oldini oladi va rasmiy kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, globallashtirish, raqamli transformatsiya va davlat boshqaruvi tizimining modernizatsiyasi natijasida rasmiy uslub terminologiyasi yangi tushunchalar bilan muntazam boyib bormoqda. Bunday sharoitda yangi terminlarni davlat tili me'yorlari asosida standartlashtirish, ularning yagona qo'llanishini ta'minlash hamda milliy terminologik bazani takomillashtirish muhim ilmiy va amaliy vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, rasmiy uslub matnlarida terminologik birliklardan to'g'ri va me'yoriy foydalanish hujjatlarning huquqiy aniqligi, uslubiy mukammalligi va kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi. Kelgusida terminologik tadqiqotlarni kengaytirish, elektron terminologik lug'atlar va zamonaviy raqamli terminlar bazasini

yaratish hamda rasmiy hujjatlar tilini takomillashtirish davlat tilining nufuzini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonov G'. A., Shoabdurahmonov Sh. Sh., Hojiyev A. **O'zbek tilining nazariy grammatikasi.** – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
2. Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.** – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
3. Mahmudov N. **O'qituvchi nutqi madaniyati.** – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
4. Rahmatullayev Sh. **Hozirgi adabiy o'zbek tili.** – Toshkent: Universitet, 2006.
5. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. **Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari.** – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
6. Safarov Sh. **Pragmalingvistika.** – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
7. Danilenko V. P. **Russkaya terminologiya: opyt lingvisticheskogo opisaniya.** – Moskva: Nauka, 1977.
8. Leychik V. M. **Terminovedeniye: predmet, metody, struktura.** – Moskva: LIBROKOM, 2009.
9. Golovin B. N., Kobrin R. Yu. **Lingvisticheskiye osnovy ucheniya o terminakh.** – Moskva: Vysshaya shkola, 1987.
10. Superanskaya A. V., Podolskaya N. V., Vasilyeva N. V. **Obshchaya terminologiya: voprosy teorii.** – Moskva: LKI, 2008.

Sobirova Nigina

Webster University, Graduate Student

Abstract

This article examines how English-origin words — Anglicisms — are absorbed and restructured by the phonological, morphological, and semantic systems of modern Uzbek. Over the past three decades, Uzbek has moved through successive waves of contact influence, first with Russian as an intermediary and, since the 2000s, increasingly with English as a direct source of borrowing driven by digital technology, higher education reform, and global media consumption. Adopting the classical borrowing framework established by Haugen (1950) and Weinreich (1953) and situating it within more recent Central Asian corpus-based scholarship, the article indicates that Anglicisms entering Uzbek undergo systematic phonetic substitution to fit Uzbek's simpler CV-dominant syllable structure, morphological incorporation through native agglutinative affixes, and semantic narrowing or extension shaped by local sociocultural context. The main findings show that the degree of adaptation correlates with a word's frequency of use, its entry route (direct from English versus mediated through Russian), and the domain in which it circulates, with information-technology and youth-slang borrowings adapting fastest and technical or scientific terms retaining more source-language features. The principal conclusion is that Anglicism adaptation in Uzbek is best understood not as a single uniform process but as a continuum of integration stages, a pattern consistent with derivational and semantic-transformation research on lexical borrowing conducted elsewhere in the Uzbek scholarly tradition.

Introduction

In the past decade much research has focused on the accelerating presence of English lexical material inside languages that historically borrowed from other donor languages. For Uzbek, this shift has been especially visible: centuries of contact produced a lexicon layered with Arabic, Persian, and Russian elements, and the last twenty-five years have added a fast-growing English stratum tied to independence-era language policy, the expansion of English-medium higher education, and near-universal access to English-language digital platforms (

Bekmurodovna & Azizbek, 2026). Market reforms, technology adoption, and social-media culture have together made English the most productive current source of new vocabulary in Uzbek, a trend documented across recent studies of digital discourse, youth slang, and terminological modernization in the region.

It remains unclear, however, exactly how systematic this process is at the level of sound, form, and meaning. Some scholars treat the appearance of English words in Uzbek text as simple, unmediated importation; others argue that every borrowed item is reshaped, sometimes heavily, by the receiving language's own phonological and morphological rules before it becomes a stable part of the lexicon. A further complication specific to Uzbek is the frequent double mediation of Anglicisms through Russian, so that a word such as internet may reach ordinary Uzbek speakers already carrying Russian phonological and morphological features rather than English ones directly.

The purpose of this study was to synthesize existing empirical findings on Anglicism adaptation in Uzbek and to organize them within the established typology of lexical borrowing, in order to produce a coherent account of the phonological, morphological, and semantic mechanisms at work, and to identify the sociolinguistic variables — domain, register, and route of entry — that best predict how far a given Anglicism has moved along the continuum from foreignism to fully naturalized loanword.

Literature Review

Establishing a Territory: The Study of Lexical Borrowing

The theoretical starting point for any study of loanword adaptation remains the descriptive framework proposed by Haugen (1950) and elaborated by Weinreich (1953). Haugen distinguished loanwords, loanblends, and loanshifts according to the degree of morphemic substitution involved, and observed a general borrowability hierarchy in which nouns are adopted more readily than verbs, and verbs more readily than adjectives or function words. Weinreich's complementary emphasis was on the constraints that a recipient language's own grammatical system places on incoming material: the more fully a morpheme is integrated into the native paradigm, the less likely it is to be transferred unchanged. These two positions together form what later typological work, including Haspelmath's (2009) cross-linguistic study of lexical borrowability and Görlach's (2002) dictionary-based classification of European

Anglicisms, has treated as the foundation for analyzing any contact-induced lexical change, including the Anglicization of non-European languages such as Uzbek.

Subsequent scholarship has refined this foundation in two directions relevant here. First, phonological approaches to loanword adaptation have asked whether the adjustments a borrowed word undergoes are governed by the perception of its sound shape or by the production constraints of the borrowing language; this question, discussed extensively in loanword-phonology research, is directly applicable to Uzbek, whose simpler consonant-vowel syllable structure forces systematic simplification of English consonant clusters. Second, semantic and sociocultural approaches — visible in recent comparative work on the morphological adaptation and semantic assimilation of Anglicisms in Russian and Korean — have shown that the meaning a borrowed word ultimately carries in the recipient language is shaped as much by local cultural association as by the source-language definition, a mechanism that generalizes well to Uzbek.

Establishing a Niche: Gaps in Uzbek-Specific Research

Within Uzbek linguistics specifically, a growing body of applied research has begun to document these processes empirically. Comparative phonetic studies of English and Uzbek consonant clusters and syllable structure have shown that Uzbek phonotactics is markedly more restrictive than English, favoring simple alternating consonant-vowel sequences and therefore requiring vowel insertion or consonant simplification whenever English words with clusters — such as "strengths" or "sprint" — are borrowed. Corpus-based analysis of English loanwords circulating in contemporary Uzbek text has likewise found consistent patterns of phonological adaptation to Uzbek phonotactics alongside morphological assimilation, in which loanwords take native affixes, and semantic transfer, in which a borrowed item acquires connotations absent from the donor form. Parallel work on neologism formation in Uzbek, Russian, and English digital discourse has confirmed that Uzbek tends to combine borrowed English stems with native agglutinative morphology rather than importing English inflectional patterns wholesale, while studies of youth slang have observed that many English-origin words entering Uzbek arrive already filtered through a Russified form, so that Anglicisms are frequently "Uzbekified" indirectly via Russian phonology and Cyrillic orthography rather than adapted straight from English.

Comparable derivational and semantic mechanisms have also been documented in domain-specific Uzbek lexical research that, while not focused on Anglicisms as such, offers directly transferable methodology. Khujakulov's (2024a, 2025a) work on the

derivation of lexical units connected to folk medicine in English and Uzbek demonstrates how a source-language term is reshaped through native affixation as it enters the Uzbek terminological system, while Khujakulov's (2025b) analysis of semantic transformations in Arabic-origin medical lexemes shows a comparable pattern of meaning narrowing under local cultural pressure — the same narrowing this study finds operating on English-origin items. The comparative-historical and quantitative treatment of affix productivity in Xujakulov (2026a, 2026b) further supplies a model for measuring how productively native Uzbek derivational morphology attaches to borrowed roots, a model this study adapts to the Anglicism data. On the semantic side, Saydullayevna's (2026b, 2026d) research on connotative meaning and pragmatic equivalence in literary translation, together with Karimova's (2026a, 2026c) work on the connotative field of literary texts, provides a theoretical vocabulary for describing how a borrowed lexical item accrues connotations in the target language that were never present in the source — precisely the semantic-adaptation mechanism observed here in Anglicisms such as "lider" or "menejer," whose Uzbek connotations diverge from their English originals.

Occupying the Niche: Aims of the Present Study

Building on this literature, the present article synthesizes findings across phonological, morphological, and semantic levels of analysis to answer a single organizing question: what determines how far an individual Anglicism travels along the continuum from unadapted foreignism to fully naturalized Uzbek loanword. The study is organized to first outline the methodology used to gather and classify the source literature and illustrative data, then present the main patterns of adaptation identified across the reviewed studies, and finally discuss what these patterns imply for Uzbek lexicography, language planning, and future corpus-based research.

Methodology

The data used for this study were collected through a qualitative synthesis of published research on English-Uzbek language contact, supplemented by illustrative lexical examples drawn from Uzbek digital media, journalism, and everyday usage as reported in the reviewed sources. Studies were located through a targeted search of Uzbek and international journal databases using search terms including "Anglicism," "English loanwords," "borrowing," and "neologism" combined with "Uzbek." Priority was given to peer-reviewed articles published between 2020 and 2026 that reported

corpus-based or comparative-linguistic evidence rather than purely prescriptive commentary.

Each identified Anglicism-related pattern was coded along three analytic dimensions consistent with the Haugen–Weinreich framework: (a) the phonological level, covering sound substitution, stress shift, and syllable-structure repair; (b) the morphological level, covering affixation, compounding, and loanblend formation; and (c) the semantic level, covering meaning narrowing, meaning extension, and connotative shift. Where Uzbek-specific studies did not directly address Anglicisms but reported comparable derivational or semantic processes for other borrowed strata — for example Arabic-origin or Persian-origin lexis — those findings were incorporated as a methodological analogue rather than as direct evidence about English borrowings, and are clearly marked as such throughout the discussion. This mixed strategy allowed the synthesis to draw on the wider Uzbek lexical-borrowing scholarship even where dedicated Anglicism research remains comparatively thin.

Results

The findings of this study clearly show that

Anglicism adaptation in Uzbek operates simultaneously and unevenly across the three analytic levels described above.

Phonological Adaptation

Across the reviewed corpus and comparative-phonetic studies, English consonant clusters are consistently simplified to conform to Uzbek's dominant consonant-vowel syllable pattern, most often through vowel epenthesis (for example, English "sport" surfacing in Uzbek as "sport" but pronounced with an inserted vowel before the initial cluster in casual speech, and "student" adapting stress placement toward the fixed final-syllable pattern typical of Uzbek). Vowel systems are likewise reduced: English diphthongs and vowel-length distinctions, which are phonemically significant in the source language, are regularly flattened to the smaller Uzbek vowel inventory. Stress in borrowed words tends to migrate toward the more predictable, typically final-syllable placement native to Uzbek rather than retaining the variable stress patterns of English.

Morphological Adaptation

Morphologically, borrowed English nouns and verbs are regularly incorporated into Uzbek's agglutinative suffixation system. Nouns take native case, plural, and possessive suffixes directly (as in "kompyuterlar" for "computers" or "menejerning" for "the manager's"), while verbal borrowings are typically nativized through a light-verb construction combining the borrowed noun stem with a native auxiliary such as "qilmoq" (to do), producing forms like "skanerlamoq" (to scan). This pattern mirrors the affix-productivity mechanisms documented for other borrowed lexical strata in Uzbek derivational research, where native suffixation systematically attaches to foreign roots regardless of the donor language, suggesting that Uzbek morphology applies a broadly consistent nativization strategy across its borrowed vocabulary rather than a strategy unique to Anglicisms.

Semantic Adaptation

Semantically, borrowed items show both narrowing and connotative shift once embedded in Uzbek usage. Business and technology vocabulary such as "lider" (leader) or "brend" (brand) frequently narrows to a single prestige-marked sense in Uzbek even where the English source term carries a wider range of meanings, while youth-slang borrowings such as "kringe" (cringe) or "fleks qilmoq" (to flex) acquire locally specific pragmatic connotations tied to Uzbek social-media culture that were not part of the original English usage. This pattern of connotative accretion parallels the mechanisms described in Uzbek translation-pragmatics research on connotative meaning in literary texts, even though that research was developed independently of Anglicism studies, indicating a shared, language-general process by which any borrowed or translated lexical item gains meaning through its new discourse environment rather than retaining a fixed, portable sense.

Route of Entry and Domain Effects

A further consistent finding is that Anglicisms borrowed directly from English, mainly through digital and youth media, adapt phonologically and morphologically faster and more thoroughly than those mediated through Russian, which often retain Russian-derived phonological shaping and Cyrillic-oriented spelling conventions even in Latin-script Uzbek text. Technical and scientific terminology, by contrast, tends to resist full nativization and is more likely to remain close to its English or international form, reflecting a register-based split between everyday conversational Anglicisms, which integrate quickly, and specialist terminology, which is often deliberately kept recognizable for cross-referencing with international scientific literature.

Discussion

Reviewing the Findings

Read together, these results confirm that Uzbek treats incoming Anglicisms according to the same general borrowability and integration principles that Haugen (1950) and Weinreich (1953) identified in unrelated language pairs, while adding language-specific detail about how those principles play out in an agglutinative Turkic system with a recent history of Russian-mediated contact. The outcome is a layered lexicon in which the depth of adaptation is not random but tracks measurable variables: frequency of use, domain, register, and route of transmission.

Evaluation and Explanations

One explanation for the faster adaptation of high-frequency, informal Anglicisms is that repeated use in everyday speech exposes a borrowed word to native morphological and phonological pressure far more often than a specialist term encountered mainly in written, formal registers. This is consistent with usage-based accounts of borrowing more broadly and with the frequency-sensitive assimilation patterns reported for other borrowed strata in the Uzbek lexicon, including folk-medicine and Arabic-origin vocabulary, where more communicatively central terms show correspondingly higher rates of full derivational integration than peripheral or purely technical ones.

The Russian-mediation effect observed here also has a plausible historical explanation: because Russian served for decades as the primary channel through which international vocabulary entered Uzbek, many speakers' phonological and orthographic habits for handling "foreign-sounding" words were formed around Russian norms before direct English contact became widespread, and those habits appear to persist even now that English is often the ultimate source.

Limitations

This study was limited by...

its reliance on a synthesis of previously published research rather than on a newly collected, statistically representative corpus of Uzbek Anglicisms; consequently, the frequency claims made above should be read as patterns reported across the reviewed literature rather than as findings independently verified against a single unified dataset. A further limitation is that several of the derivational and semantic parallels drawn from

Uzbek lexical-borrowing scholarship outside the Anglicism literature — particularly the folk-medicine derivation and literary-translation connotation studies — concern different borrowed strata and were used analogically rather than as direct evidence about English loanwords; readers should treat these connections as methodologically suggestive rather than empirically conclusive. Future research combining a purpose-built corpus of digital and print Uzbek text with controlled phonological and morphological coding would allow these patterns to be tested more rigorously.

Conclusion

Anglicisms entering modern Uzbek are neither borrowed wholesale nor resisted outright; they are progressively reshaped by Uzbek phonology, folded into its agglutinative morphology through productive native affixation, and reassigned meanings shaped by local sociocultural context, in a manner consistent with the classical Haugen–Weinreich model of lexical borrowing and with the broader derivational and semantic mechanisms documented across Uzbek lexical-borrowing research more generally. The degree of adaptation a given Anglicism reaches depends predictably on how frequently it is used, whether it entered directly from English or through Russian mediation, and whether it belongs to an everyday conversational register or a specialist technical one. For Uzbek language planning and lexicography, this suggests that policy aimed at regulating borrowed vocabulary would benefit from distinguishing these registers explicitly rather than treating all Anglicisms as a single undifferentiated category, and that future corpus-based research specifically targeting English-origin items — rather than treating them as a subset of "foreign vocabulary" in general — would substantially sharpen the empirical picture sketched here.

Acknowledgements

The author is grateful to the faculty of Webster University for guidance in the development of this article and to the scholars whose published research on lexical borrowing and Uzbek linguistics made this synthesis possible.

References

Bekmurodovna, D. Y., & Azizbek, S. (2026). How market reforms are changing the lexical structure of the Uzbek language. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 54, 7–11.

- Görlach, M. (2002). An annotated bibliography of European Anglicisms. Oxford University Press.
- Haspelmath, M. (2009). Lexical borrowing: Concepts and issues. In M. Haspelmath & U. Tadmor (Eds.), *Loanwords in the world's languages: A comparative handbook* (pp. 35–54). De Gruyter Mouton.
- Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26(2), 210–231.
- Karimova, S. (2026a). Badiiy matnda konnotativ ma'nolarning ifodalanishi va ularning tarjimada qayta yaratilishi [Expression of connotative meanings in literary text and their recreation in translation]. *Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi*, 103.
- Karimova, S. (2026c). Konnotativ maydon: Nazariy asoslar va badiiy matndagi funksional xususiyatlar [Connotative field: Theoretical foundations and functional features in literary text]. *BG Pulse Journal*, 2(6), 2484.
- Khujakulov, R. (2024a). Derivation of lexical units related to folk medicine in English and Uzbek languages. In *Conference proceedings: Fostering your research spirit* (pp. 555–556).
- Khujakulov, R. (2025a). Etymology of lexical units related to folk medicine in English. *Transforming Education Through Scientific Discovery*, 1(1), 132–137.
- Khujakulov, R. (2025b). Semantic transformations of Arabic-origin medical lexemes in "The Canon of Medicine": A case study of Uzbek folk medicine and English equivalents. *Asian Journal of Medical Sciences and Clinical Research*, 1(1), 42–48.
- Khujakulov, R. (2026a). Comparative-historical analysis of lexical units related to folk medicine. *Qo'qon DPI. Ilmiy Xabarlar Jurnali*.
- Saydullayevna, K. (2026b). Badiiy matnda konnotativ ma'nolarning ifodalanishi va ularning tarjimada qayta yaratilishi [Expression of connotative meanings in literary text and their recreation in translation]. *Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi*, 100.
- Saydullayevna, K. (2026d). Methods of ensuring pragmatic equivalence in literary translation. *Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi*, 4(139), 106.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. Linguistic Circle of New York.

Xujakulov, R. (2026a). Derivational analysis of folk medicine lexical units in English and Uzbek: Implications for phytomedicine terminology and cross-cultural understanding of medicinal plant knowledge. *Asian Journal of Scientific Research and Innovations*, 5(1), 207–215.

Xujakulov, R. I. (2026b). Productivity of affixes in neo-folk-medical terms: Comparative and quantitative research on derivational models. *The Lingua Spectrum*, 3(1), 106–113.

ARAB TILSHUNOSLIGIDA TAVKID (TA'KID LAFZIY VA TA'KID MA'NAVIY) KATEGORIYASINING ILMIY TAHLILI

Alfraganus universiteti talabasi

Rashidova Umida Mirabitovna

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD Raximjanov Masrur Nugmanovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tili grammatikasidagi (nahv ilmidagi) eng muhim sintaktik hodisalardan biri bo'lgan "tavkid" (ta'kid) kategoriyasi batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida tavkidning kelib chiqishi, sintaktik vazifasi hamda uning ikki asosiy turi – ta'kid lafziy (so'z yoki gapni takrorlash orqali yasaladigan ta'kid) va ta'kid ma'naviyning (maxsus so'zlar yordamida yasaladigan ta'kid) o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, ma'naviy ta'kid yasallishida ishtirok etuvchi maxsus so'zlarning morfologik qoidalari, olmoshlar bilan moslashuvi hamda gapdagi e'rob (kelishik) holatlari turli misollar yordamida ochib berilgan. Maqola arab tili sintaksisini o'rganuvchi talabalar, tadqiqotchilar, shuningdek, tilshunoslik masalalari bilan qiziquvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Tavkid, ta'kid lafziy, ta'kid ma'naviy, tobe' so'zlar (tavobe'), muakkad, e'rob, arab tili sintaksisi, nahv ilmi, nafs, ayn, kull, jami'.

KIRISH. Arab tili grammatikasi (nahv) tizimida so'zlar gap ichida o'zi bajarayotgan vazifasi (ega, kesim, to'ldiruvchi, hol va h.k.) tufayli mustaqil e'rob (harakat) qabul qiladi. Biroq shunday so'zlar guruhi borki, ular gapda mustaqil sintaktik mavqega yoki e'robga ega bo'lmay, balki o'zidan oldin kelgan so'zga ergashadi va uning kelishik holatini o'zlashtiradi. Bu hodisa arab tilshunosligida "At-Tavobe" (التوابع - ergashuvchilar, tobe'lar) deb ataladi.

Tavobe'lar asosan to'rt qismga bo'linadi:

1. Sifat (الصفة)
2. Atf / Bog'lovchi (الغطف)
3. Badal (البدل)
4. Tavkid (التوكيد)

Ushbu maqolaning asosiy tadqiqot obyekti hisoblangan tavkid (yoki ta'kid) – so'zlovchining mantiqiy fikrini kuchaytirish, tinglovchi ongida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan shubha, majoz va gumonlarni bartaraf etish hamda so'z ma'nosini qat'iylashtirish maqsadida qo'llaniladigan ergashuvchi so'zdir. Ta'kidlanayotgan asosiy so'z "muakkad" (المؤكد) deb atalsa, uni kuchaytirish uchun kelgan tobe' so'z "tavkid" (التوكيد) deb yuritiladi.

Arab tilida tavkid o'zining yasallish tabiati va qo'llanilish uslubiga ko'ra ikki yirik guruhga ajratiladi: Ta'kid lafziy (التوكيد اللفظي) va Ta'kid ma'naviy (التوكيد المعنوي).

Ta'kid lafziy (□□□□□□ □□□□□□□) va *uning xususiyatlari*. Lafziy ta'kid, nomidan ham ko'rinib turganidek, muakkadning (ta'kidlanayotgan so'z yoki jumlaning) aynan o'zini hech qanday o'zgarishsiz, ikkinchi marta takrorlash orqali yuzaga keladi. Bu usul tinglovchining e'tiborini tortish, xotirasida muhrlash yoki kuchli hissiyotni ifodalash uchun ishlatiladi.

Lafziy ta'kid tilning barcha sathi va turkumlarida uchrashi mumkin:

A. Ismlarda (Otlar va olmoshlarda): Otlarning takrorlanishiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Bunda birinchi ot o'zining sintaktik vazifasiga ko'ra e'rob oladi, ikkinchi takrorlangan ot esa unga tobe' bo'lib, aynan o'sha e'robni qabul qiladi. *Misol:* جاء زيدٌ زيدٌ (Ja'a Zaydun Zaydun - Zayd, Zayd keldi). Bu yerda birinchi "Zayd" – foil (ega) bo'lgani uchun raf' holatida (zamma bilan) kelgan. Ikkinchi "Zayd" esa lafziy tavkid bo'lib, unga ergashgan.

B. Fe'llarda: Bunda faqat fe'lning o'zi takrorlanadi (zamonsiz va shaxssiz holatda emas, balki aynan yasalgan shaklda). *Misol:* نزل نزل المطرُ (Nazala nazala al-mataru - Yomg'ir yog'di, yog'di). Birinchi "nazala" fe'l-kesim, ikkinchisi uni ta'kidlab kelmoqda.

D. Harflarda (Ko'makchi, yuklama va bog'lovchilarda): Javob, tasdiq yoki inkor harflari ham so'zlashuvda va adabiy matnlarda kuchli urg'u berish uchun takrorlanadi. *Misol:* نعم نعم، جاء المعلم (Na'am, na'am, ja'a al-mu'allimu - Ha, ha, o'qituvchi keldi). *Misol:* لا لا أبوح بالسر (La, la, abuhu bis-sirri - Yo'q, yo'q, sirni ochmayman).

E. Gaplarda (Jumlalarda): Butun boshli ismiy yoki fe'liy gaplar ham to'lig'icha takrorlanishi mumkin. Bu ko'pincha Qur'oni Karim oyatlarida va azon kabi diniy matnlarda ko'p uchraydi. *Misol:* Azondagi "الله أكبر، الله أكبر" (Allohu akbar, Allohu akbar) iborasi to'liq gapning lafziy ta'kididir. *Qur'oniy misol:* «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا * إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (Albatta, mashaqqat bilan birga yengillik bordir. Albatta, mashaqqat bilan birga yengillik bordir. *Sharh surasi, 5-6-oyatlar*).

Ta'kid ma'naviy (□□□□□□□ □□□□□□□) va *uning shartlari*. Ma'naviy ta'kid so'zlarning o'zini takrorlash bilan emas, balki qat'iy belgilab qo'yilgan maxsus leksik birliklar (so'zlar) yordamida amalga oshiriladi. Ushbu so'zlar muakkaddagi mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan "balki bir qismi kelgandir" yoki "uning o'rniga boshqa odam kelgandir" degan ehtimoliy majoz ma'nolarini to'liq inkor etib, ma'noni yuz foiz aniqlashtiradi.

Ma'naviy ta'kid vazifasini bajaruvchi asosiy so'zlar quyidagilar:

1. نَفْس (nafs - o'zi)
2. عَيْن ('ayn - ayni o'zi)
3. كِلَا (kila - ikkalasi, muzakkar jins uchun)

4. كِلْتَا (kilta - ikkalasi, muannas jins uchun)
5. كُلُّ (kull - barchasi, hammasi, butun)
6. جَمِيع (jami' - barchasi)
7. عَامَّة ('amma - ommaviy, umuman barchasi)

Ta'kid ma'naviyning oltin qoidalari: Ushbu soʻzlar gapda tavkid boʻlib kelishi uchun ikkitat qatʼiy shart bajarilishi kerak: Ular albatta oʻzidan oldingi muakkadga qaytuvchi olmoshga (zamirga) bitishgan holda (izofa boʻlib) kelishi shart. (Masalan, *kulluhu, nafsuhum, jami'uha*).

Bitishib kelayotgan olmosh muakkad bilan jinsda (muzakkar/muannas) va sonda (birlik/ikkilik/koʻplik) toʻliq moslashishi kerak.

Ma'naviy ta'kid soʻzlarining tahlili va misollar:

A. نَفْس (Nafs) va عَيْن ('Ayn) Bu ikki soʻz biron shaxs yoki buyumning ayni oʻzi ekanligini ta'kidlash, "uning vakili yoki xabari emas, jismonan oʻzi" degan ma'noni ifodalash uchun ishlatiladi.

Birlikda: جاء الوزير نفسه (Ja'a al-vaziru nafsuhu - *Vazirning xuddi oʻzi keldi*). Bu yerda "-hu" olmoshi vazirga (muzakkar, birlik) qaytmoqda.

Ikkilik va koʻplikda: Agar "nafs" va "ayn" soʻzlari ikkilik (musanno) yoki koʻplik (jam') dagi soʻzlarga ta'kid boʻlib kelsa, ularning oʻzagi أَفْعُل (af'ul) vazniga oʻzgartiriladi, ya'ni أَنْفُس (anfus) va أَعْيُن (a'yun) shakliga kiradi. *Misol:* جاء الرجال أنفُسُهُم (Ja'a ar-rajulani anfusuhuma - *Ikkala kishining oʻzlari kelishdi*). *Misol:* جاء الطلاب أعيُنُهُم (Ja'a at-tullabu a'yunuhum - *Talabalarning ayni oʻzlari kelishdi*).

B. كِلَا (Kila) va كِلْتَا (Kilta) Bu soʻzlar faqatgina ikkilik (musanno) koʻrinishidagi ismlarning ta'kidi uchun ishlatiladi. Muzakkar (erkak) jinsi uchun *kila*, muannas (ayol) jinsi uchun *kilta* qoʻllaniladi. Ularning qizigʻi shundaki, agar ular olmoshga tirkalsa, e'robda musanno kabi turlanadi (rafʼ holatida Alif bilan, nasb va jarr holatida Yo bilan). Rafʼ holati: نَجَح (Najaha at-tolibani kilahuma - *Ikkala talabaning ikkisi ham muvaffaqiyat qozondi*). Nasb holati: كافأت الطالبتين كِلْتَيْهِمَا (Kafa'tu at-tolibatayni kiltayhima - *Ikkala qiz talabaning ikkisini ham taqdirlandim*). Bu yerda *kiltayhima* tushum kelishigida boʻlgani uchun "yo" harfi bilan yozilmoqda.

C. كُلُّ (Kull), جَمِيع (Jami') va عَامَّة ('Amma) Bu soʻzlar obyektidagi barcha qismlarni oʻz ichiga olganligini, umumiy ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi (shumul va ihotat ma'nosida). Bu ta'kid soʻzlari koʻpincha qismlarga, boʻlaklarga boʻlinishi mumkin boʻlgan narsalar uchungina qoʻllaniladi. *Misol:* قرأت الكتاب كُلَّهُ (Qaro'tu al-kitaba kullahu - *Kitobning barchasini / boshidan oxirigacha oʻqib chiqdim*). Agar bu yerda "kullahu" aytilmasa, kitobning bir qismi oʻqilgan boʻlishi ehtimoli qolardi. *Misol:* حضر الضيوف جميعُهُم (Hadora ad-zuyufu jami'uhum -

Mehmonlarning barchasi hozir bo'ldi). "-hum" olmoshi ko'plikdagi mehmonlarga ishora qilmoqda.

Tavkidning gapdagi o'rni va e'rob (kelishik) moslashuvi. Tavkid grammatik jihatdan tobe' bo'lganligi sababli uning asosiy qoidasi – Muakkad qaysi kelishik (e'rob) da bo'lsa, tavkid ham ayni shu holatni qabul qiladi. Arab tilida uch xil ismiy e'rob mavjud bo'lib, tavkid barchasida o'zini tobe'dek tutadi.

Raf (Bosh kelishik / Ega holati): Agar ta'kidlanayotgan so'z ega (foil yoki muftado) bo'lsa, u raf (zamma) holatida bo'ladi va ta'kid ham raf'ni oladi. *Misol*: عَادَ الْجُنْدِيَانِ أَنْفُسَهُمَا (A'da al-jundiyan an-fusus-huma - *Ikkala askarning o'zlari qaytdi*). "Anfusu" so'zining oxiri zamma bo'lib raf' holatda turibdi.

Nasb (Tushum kelishik / To'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi holati): Agar muakkad mafulun bih (vositasiz to'ldiruvchi) bo'lib kelsa, fatha bilan tugaydi va ta'kid ham unga moslashadi. *Misol*: اسْتَقْبَلْتُ الضُّيُوفَ جَمِيعَهُمْ (Istaqbaltu ad-zuyufa jami'ahum - *Mehmonlarning barchasini kutib oldim*). "Ad-zuyufa" (fatha), "jami'a" (fatha).

Jarr (Qaratqich yoki Jo'nalish kelishigi / Old ko'makchili holat): Agar muakkad jarr harfidan (ko'makchidan) keyin kelsa yoki izofa qilingan bo'lsa, kasra bilan o'qiyladi. Tavkid ham kasra oladi. *Misol*: سَلِّمْتُ عَلَى الْمُعَلِّمِينَ كُلِّهِمْ (Sallamtu 'ala al-mu'allimina kullihim - *O'qituvchilarning barchasiga salom berdim*). "Al-mu'allimina" jarr holatda (ko'plik qoidasiga ko'ra "yo" bilan), tavkid bo'lgan "kulli" so'zi esa kasra bilan keldi.

Qo'shimcha eslatma: Ba'zida ma'noni yanada kuchaytirish uchun "kull" so'zidan keyin "ajma" (أَجْمَعَ) va uning turlanishlari qo'llaniladi. (Masalan: جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ – *Qavmning butunlay hammasi keldi*).

XULOSA

Arab tili sintaksisida "tavkid" kategoriyasi alohida estetik va mantiqiy ahamiyatga ega bo'lib, nutqning ishonchliligi, ta'sirchanligi va notiqlik san'ati (balog'at) darajasini belgilab beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, lafziy ta'kid hissiyot, psixologik holat va kuchli urg'uni so'zni yoki butun bir jumlaning takrorlash orqali yetkazib bersa; ma'naviy ta'kid maxsus leksik vositalar va qat'iy morfologik qoidalar (olmoshlar moslashuvi va e'rob ergashuvi) asosida gapdagi har qanday noaniqlik va gumonlarni mantiqiy jihatdan kesib tashlaydi.

Ushbu qoidalarni puxta o'zlashtirish Qur'oni Karim matnlaridagi chuqur ma'nolarni ilg'ash, mumtoz arab adabiyoti durdonalarini to'g'ri tushunish, shuningdek, zamonaviy arab adabiy tilida (Fusha) grammatik jihatdan to'g'ri, mantiqan kuchli va savodli nutq tuzish uchun muhim fundamental poydevor bo'lib xizmat qiladi. Tavkid mavzusi arab tilining boshqa tobe' (tavobe') kategoriyalari bilan uzviy bog'liq holda, butun ismiy va fe'liy gaplar tizimini tartibga solib turuvchi oltin halqalardan biridir.

1. Ibn Hishom al-Ansoriy. *Qatrun-nada va ball as-sado*. Qohira: "Dor al-maorif", 2010.
2. Shayx Mustafo al-G'alayin. *Jome' ad-durus al-arabiyya*. Bayrut: "Al-Maktaba al-Asriyya", 2015.
3. Muhammad Muhyiddin Abdulhamid. *At-Tuhfatus saniyya bi sharhil Muqaddimatil Ajurrumiyya*. Qozon: "Huzur", 2018.
4. Ne'matov H., Mahmudov N. *Arab tili grammatikasi* (Oliy o'quv yurtlari uchun darslik). Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 2005.
5. Ziyovuddinova M. *Arab tili sintaksisi* (O'quv qo'llanma). Toshkent: "Toshkent davlat sharqshunoslik instituti", 2012.
6. Hasanov A. A. *Arab tilida tobe' so'zlar sintaksisi*. Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2019.

Ibragimova Go'zal Abdullaazizovna

Toshkent viloyati, Qibray tumani

2- sonli Umumiy o'rta ta'lim maktab direktori

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonini boshqarishda raqamli platformalarning o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ularning ta'lim sifatini oshirish, boshqaruv samaradorligini ta'minlash, o'quv jarayonini raqamlashtirishdagi afzalliklari hamda amaliy qo'llanilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, raqamli platformalar, raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Moodle, Google Classroom, HEMIS, ta'lim sifati.

Bugungi kunda dunyo miqyosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi barcha sohalarida bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish usullarini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli ta'lim muassasalarida raqamli platformalardan samarali foydalanish ta'lim sifatini oshirish, boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish hamda o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonini boshqarishda raqamli platformalar o'quv jarayonini rejalashtirish, dars jadvallarini shakllantirish, elektron jurnal va kundaliklarni yuritish, o'quv materiallarini tarqatish, topshiriqlarni qabul qilish va baholash, shuningdek, ta'lim natijalarini monitoring qilish kabi ko'plab vazifalarni bajarishga imkon beradi. Natijada boshqaruv jarayonlarining shaffofligi, tezkorligi va samaradorligi sezilarli darajada ortadi. Ayniqsa, masofaviy ta'limning rivojlanishi raqamli platformalarning ta'lim tizimidagi ahamiyatini yanada oshirdi. Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Zoom va boshqa zamonaviy platformalar ta'lim jarayonining uzluksizligini ta'minlash, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish hamda ta'lim resurslaridan istalgan vaqt va joyda foydalanish imkoniyatini yaratmoqda. Bu esa ta'lim jarayonini yanada qulay, moslashuvchan va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda ham ta'limni raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish, raqamli ta'lim resurslarini kengaytirish va zamonaviy platformalardan foydalanishni rivojlantirish bo'yicha izchil ishlar amalga

oshirilmoqda. Ushbu islohotlar ta'lim sifatini oshirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va xalqaro tajribalarni amaliyotga tatbiq etishga xizmat qilmoqda.

Ta'lim jarayonini boshqarishda raqamli platformalarning mazmuni. Raqamli platformalar – bu ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish va tahlil qilish imkonini beruvchi axborot tizimlari hisoblanadi. Ular o'qituvchi, talaba, ta'lim muassasasi rahbariyati hamda ota-onalar o'rtasida yagona axborot muhitini shakllantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli platformalar nafaqat darslarni onlayn tashkil etish vositasi, balki butun boshqaruv jarayonini avtomatlashtiruvchi mexanizm sifatida qaralmoqda.

Masalan, oliy ta'lim muassasalarida keng qo'llanilayotgan Moodle platformasi o'quv fanlari bo'yicha elektron resurslarni joylashtirish, test sinovlarini o'tkazish, talabalar faolligini monitoring qilish hamda o'zlashtirish ko'rsatkichlarini tahlil qilish imkonini beradi. O'qituvchi platforma orqali har bir talabaning tizimga kirish vaqti, topshiriqlarni bajarish holati hamda baholarini kuzatishi mumkin. Natijada ta'lim jarayoni an'anaviy usullarga qaraganda ancha shaffof va samarali boshqariladi.

Yana bir misol sifatida Google Classroom platformasini keltirish mumkin. Ushbu platforma orqali o'qituvchi bir vaqtning o'zida yuzlab talabalar bilan ishlashi, ularga topshiriqlar yuborishi, baholashi va fikr-mulohazalarini bildirishi mumkin. Platformaning Google Drive, Google Docs va Google Meet bilan integratsiyalashgani ta'lim jarayonini yagona muhitda olib borish imkonini yaratadi.

Raqamli platformalarning ta'lim boshqaruvidagi afzalliklari. Ta'limni boshqarishda raqamli platformalarning eng muhim afzalliklaridan biri – ma'lumotlarning markazlashgan holda saqlanishidir. Barcha o'quv jarayoniga oid ma'lumotlar yagona bazada jamlanadi va zarur paytda tezkor foydalanish imkoniyati yaratiladi. Bu esa rahbariyatga qisqa vaqt ichida aniq statistik ma'lumotlar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Masalan, universitet rahbariyati bir necha daqiqa ichida fakultetlar kesimida davomat, fanlarni o'zlashtirish darajasi yoki akademik qarzdorlik holati bo'yicha hisobotlarni olishi mumkin. An'anaviy usulda bunday ma'lumotlarni yig'ish uchun bir necha kun yoki hafta talab etilgan bo'lsa, raqamli platformalar orqali bu jarayon deyarli real vaqt rejimida amalga oshiriladi. Ikkinchi muhim afzallik – inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirishdir. Elektron jurnal va avtomatik baholash tizimlari natijalarni hisoblashdagi xatolarni deyarli bartaraf etadi. Masalan, test topshiriqlarini avtomatik tekshiruvchi tizimlar baholashning xolisligini ta'minlaydi hamda barcha talabalar uchun teng sharoit yaratadi. Raqamli platformalar ta'lim jarayonining shaffofligini ta'minlaydi. Talabalar o'z baholari, davomat ko'rsatkichlari va

topshiriqlarining holatini istalgan vaqtda ko'rishlari mumkin. Bu esa o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli platformalarning rivojlanishi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ham ta'limni raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida HEMIS (Higher Education Management Information System) tizimining joriy etilishi buning yaqqol misolidir. Mazkur platforma orqali talabalar o'z fanlari, kreditlari, baholari, dars jadvali va akademik ma'lumotlarini elektron shaklda kuzatish imkoniyatiga ega bo'ldi. HEMIS nafaqat talabalar, balki professor-o'qituvchilar va universitet ma'muriyati uchun ham qulay boshqaruv vositasi hisoblanadi. O'qituvchilar elektron jurnal yuritadi, baholarni tizimga kiritadi, rahbariyat esa fakultetlar faoliyatini yagona platforma orqali monitoring qiladi. Bu esa qog'oz hujjatlar hajmini sezilarli kamaytirib, boshqaruv samaradorligini oshirmoqda. Maktab ta'limida esa elektron kundalik va elektron jurnal tizimlarining joriy qilinishi ota-onalar, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirdi. Ota-onalar farzandlarining davomatini, baholarini va uy vazifalarini masofadan turib kuzatish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar ta'lim jarayonini boshqarishda muhim vosita sifatida ta'lim sifati va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ular o'quv jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish, baholash hamda tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirib, o'qituvchi, talaba va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar va ma'lumotlar tahlili kabi zamonaviy yechimlarning joriy etilishi ta'lim boshqaruvini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Raqamli platformalardan samarali foydalanish orqali raqobatbardosh, innovatsion va sifatli ta'lim tizimini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raxmonov, I. Oliy ta'limda raqamli ta'lim platformalarida foydalanishning didaktik imkoniyatlari. "Ta'lim va taraqqiyot ilmiy-uslubiy jurnali. 2025-yil 4-son. 351-357
2. Oliy ta'limda raqamli platformalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar. – T.:O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2021.
3. Raxmonqulova, Z. Virtual laboratoriyalar va elektron resurslarning didaktik afzalliklari. – Toshkent, 2021.
4. 11. Abduqodirov, A. Moodle, Google Classroom va Edmodo platformalarini solishtirish. – Toshkent, 2022

Xamidova Setora Baxtiyorovna

Farg'ona viloyati, Farg'ona shahar

36-maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim sifatini boshqarishda zamonaviy menejment texnologiyalarining o'rni va ahamiyati yoritilgan. Strategik boshqaruv, sifat menejmenti, raqamli texnologiyalar hamda ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvlarining ta'lim sifati va boshqaruv samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, ta'lim menejmenti, zamonaviy menejment texnologiyalari, strategik boshqaruv, sifat menejmenti, raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, boshqaruv samaradorligi.

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish dunyoning barcha davlatlari uchun ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyatning tez sur'atlarda rivojlanishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi hamda mehnat bozori talablarining o'zgarishi ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida boshqarishni talab etmoqda. Shu sababli ta'lim muassasalarida boshqaruv samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy menejment texnologiyalaridan foydalanish dolzarb masalaga aylangan. Ta'lim menejmenti nafaqat o'quv jarayonini tashkil etish, balki strategik rejalashtirish, inson resurslarini boshqarish, sifat nazorati, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash hamda raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiya qilishni ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy menejment texnologiyalaridan samarali foydalanish ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini oshiradi, pedagoglar faoliyatini takomillashtiradi va ta'lim oluvchilarning bilim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ham ta'lim tizimini isloh qilish, xalqaro standartlarga mos boshqaruv mexanizmlarini joriy etish hamda ta'lim sifatini baholashning zamonaviy usullarini qo'llash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda strategik boshqaruv, sifat menejmenti, loyiha boshqaruvi, elektron boshqaruv tizimlari va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'lim sifatini boshqarish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tahlil etish va doimiy takomillashtirishga qaratilgan boshqaruv faoliyatini o'z ichiga oladi. An'anaviy boshqaruv modeli asosan ma'muriy nazoratga tayangan bo'lsa,

zamonaviy menejment texnologiyalari natijadorlik, shaffoflik, innovatsion rivojlanish va manfaatdor tomonlarning hamkorligiga asoslangan boshqaruv tizimini shakllantiradi. Bunday yondashuv ta'lim muassasasining ichki salohiyatini to'liq namoyon etish, resurslardan oqilona foydalanish hamda ta'lim xizmatlari sifatini uzluksiz oshirish imkonini beradi. Bugungi kunda ta'lim sifatini boshqarishda strategik menejment texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Strategik boshqaruv ta'lim muassasasining uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini belgilash, mavjud imkoniyatlarni tahlil qilish, tashqi muhit omillarini baholash va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari aniqlashga xizmat qiladi. Strategik rejalashtirish jarayonida SWOT-tahlil, PEST-tahlil, Balanced Scorecard (BSC) hamda KPI (Key Performance Indicators) kabi boshqaruv vositalaridan foydalanish ta'lim muassasasining faoliyat samaradorligini muntazam baholash imkonini yaratadi. Masalan, oliy ta'lim muassasasida professor-o'qituvchilarning ilmiy faolligi, talabalarning akademik o'zlashtirishi, bitiruvchilarning bandlik darajasi va xalqaro reytinglardagi o'rni asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari sifatida belgilanishi mumkin.

Ta'lim sifatini ta'minlashda Total Quality Management (TQM) konsepsiyasi ham samarali menejment texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvning asosiy tamoyili sifatni faqat yakuniy natijada emas, balki ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida ta'minlashdan iborat. TQM modeli rahbariyat, pedagoglar, talabalar, ota-onalar hamda ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi va barcha ishtirokchilarning sifatni oshirishdagi mas'uliyatini belgilaydi. Mazkur tizim asosida o'quv rejalari muntazam takomillashtiriladi, ta'lim natijalari monitoring qilinadi, ichki audit o'tkaziladi va aniqlangan kamchiliklar bo'yicha tezkor choralar ishlab chiqiladi. Natijada ta'lim muassasasida uzluksiz takomillashtirish madaniyati shakllanadi. Raqamli transformatsiya ta'lim menejmentining yangi bosqichini boshlab berdi. Elektron boshqaruv tizimlari, Learning Management System (LMS), Student Information System (SIS), elektron hujjat aylanishi, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar va Business Intelligence (BI) texnologiyalari boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vositaga aylandi. Ushbu texnologiyalar orqali talabalar davomati, fanlarni o'zlashtirish darajasi, pedagoglarning yuklamasi, o'quv jarayonining sifati hamda moliyaviy ko'rsatkichlar real vaqt rejimida monitoring qilinadi. Bu esa rahbariyatga tezkor va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Masalan, ayrim universitetlarda analitik platformalar yordamida talabalarning o'quv faolligi doimiy kuzatiladi. Agar tizim ma'lum bir talabaning darslarda ishtiroki pasaygani yoki baholari muntazam yomonlashayotganini aniqlasa, avtomatik ravishda kurator va fakultet ma'muriyatiga ogohlantirish yuboriladi. Natijada muammo erta bosqichda aniqlanib, individual maslahat, qo'shimcha mashg'ulot yoki psixologik

yordam orqali akademik muvaffaqiyatsizlikning oldi olinadi. Bunday proaktiv boshqaruv modeli rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda.

Zamonaviy menejment texnologiyalarining yana bir muhim yo'nalishi loyiha boshqaruvi hisoblanadi. Ta'lim tizimida yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish, raqamli platformalarni joriy etish, laboratoriyalarni modernizatsiya qilish yoki xalqaro hamkorlik loyihalarini amalga oshirish Project Management tamoyillari asosida tashkil etiladi. Bunda loyiha maqsadlari, muddatlari, resurslari, xavf omillari va natijadorlik mezonlari oldindan belgilanadi. Loyiha boshqaruvi resurslardan samarali foydalanish bilan bir qatorda belgilangan vazifalarning o'z vaqtida va sifatli bajarilishini ta'minlaydi. Ta'lim sifatini boshqarishda ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish (Data-Driven Decision Making) texnologiyasi ham muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuv subyektiv fikrlar o'rniga statistik ma'lumotlar, monitoring natijalari, so'rovnomalar, reyting ko'rsatkichlari va analitik hisobotlarga tayangan holda boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Misol uchun, talabalarning fanlar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichlari tahlil qilinib, qaysi fanlarda o'zlashtirish darajasi pastligi aniqlansa, aynan shu yo'nalishlarda o'quv-uslubiy ta'minotni kuchaytirish, pedagoglarning malakasini oshirish yoki o'qitish metodikasini yangilash bo'yicha qarorlar qabul qilinadi. Bu esa boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Zamonaviy menejment texnologiyalarini joriy etishda inson kapitalini rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Pedagog va rahbar xodimlarning kasbiy kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, ularni innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda raqamli boshqaruv vositalari bilan ishlash ko'nikmalariga ega qilish ta'lim sifatining barqaror o'sishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, motivatsiya tizimini takomillashtirish, samaradorlikka asoslangan rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish va professional rivojlanish uchun qulay muhit yaratish ta'lim muassasalarining boshqaruv salohiyatini yanada mustahkamlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim sifatini boshqarishda zamonaviy menejment texnologiyalaridan foydalanish ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda ta'lim natijalarini yaxshilashning muhim omili hisoblanadi. Strategik boshqaruv, sifat menejmenti, raqamli texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish tizimlari ta'lim sifatini uzluksiz takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bois ta'lim tizimida zamonaviy menejment yondashuvlarini keng joriy etish raqobatbardosh va malakali kadrlar tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alimova, Q. Raqamli menejment texnologiyalari asosida ta'lim sifatini boshqarish tizimini takomillashtirish. Yil tadqiqotchisi – 2025. 2110-2119
2. UNESCO. Digital Transformation of Education: Policy and Strategy Framework. — Paris: UNESCO, 2021.
3. Gulyamov S.S., Abdullayev M. Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning ilmiy-amaliy asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2020.
4. Allayarova S.N. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari – oliy ta'lim sifati va samaradorligini oshirish omili. // Zamonaviy ta'lim, 2020, №4, 10–19-betlar.

SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE DISCIPLINES
VOLUME-3, ISSUE-7 (31-IYUL)
MUNDARIJA

1	SURXONDARYO VILOYATIDA YER RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI GEOGRAFIK BAHOLASH Niyozova Marjona	4-9
2	O‘ZBEKISTONDA TRANSPORT XIZMATINI TASHKIL ETISHNING ASOSIY IQTISODIY KO‘RSATKICHLARI VA TENDENSIYALARI TAHLILI Niyozova Marjona	10-16
3	O‘ZBEKISTONDA AKUSHERLIK VA OPERATIV GINEKOLOGIYA: ZAMONAVIY RIVOJLANISH, DIAGNOSTIKA VA JARROHLIK TEXNOLOGIYALARI Tillayeva Zarina, Bazarov Adham	17-21
4	РЕПЕТИТОР ЗАРУРАТМИ — ЁКИ БИЗНЕСМИ? Ризахўжаева Моҳирабону	22-31
5	СУННИЙЛИК ВА ШИАЛИК: КЕЛИБ ЧИҚИШИ, ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИХАТЛАРИ Жўраев Санжар, Ризахўжаева Зарина	32-42
6	ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА Валижонов Абдувалихон	43-47
7	ODIL YOQUBOV ASARLARIDA ADOLAT VA VIJDON KONSEPSIYASINING BADIY TALQINI Abdumalikova Jasmina	48-50
8	RASMIY USLUB MATNLARIDA TERMINOLOGIK BIRLIKLARNING QO‘LLANILISHI Ochilova Marjona	51-55
9	ADAPTATION OF ANGLICISMS IN MODERN UZBEK Sobirova Nigina	56-65
10	ARAB TILSHUNOSLIGIDA TAVKID (TA’KID LAFZIY VA TA’KID MA’NAVIY) KATEGORIYASINING ILMIY TAHLILI Rashidova Umida, Raximjanov Masrur	66-70
11	TA’LIM JARAYONINI BOSHQARISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI Ibragimova Go‘zal	71-73

12	TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHDA ZAMONAVIY MENEJMENT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. Xamidova, S.	74-77
	Mundarija	78-79